

HEGEL'DE KAVRAMSAL OLARAK SONSUZ'UN KENDİ OLMA SÜRECİNİN ANA HATLARI ÜZERİNE

On the Outlines of the Conceptual Process of Being Itself of the Infinite in Hegel

Baver Demircan

ÖZET

Bu makalede, Hegel Felsefesi'nin temel sorunlarından biri olan, sonlu ile sonsuzun uzlaşıp uzlaşmadığı; eğer uzlaşıyorlarsa, bu uzlaşımın ne tür bir uzlaşım olduğu ve bu uzlaşımın yapısı ele alınmaktadır. Sonluyla sonsuzun uzlaşıp uzlaşmayacağı sorusu, kendisinde üç temel soruyu barındırır: Sonsuz nedir? Sonlu nedir? Sonsuz ve sonlu arasında bir ilişki varsa, bu ilişki nedir ve nasıl kurulur? Hegelci felsefede, kavramsal olarak, bu soruların incelenmesini ve sonsuzun ne olduğunu ortaya koymayı mümkün kılan, Hegelci düşünceye ait bir terim olarak Kavram'dır. Bu makalede, Hegelci düşüncede Kavram'ın ne olduğu ifade edilerek, sonsuz kavramının ne olduğu ortaya konulmakta ve kavramsal olarak sonlu ile sonsuzun uzlaşıp uzlaşmama sorununa, Hegel'in getirdiği çözüm açıklanmaktadır. En son olarak da, Hegel'in getirdiği çözümün temel varsayımı ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hegel, Kant, kavram, sonsuz kavramı, yargı, tasım, ide, sonlu, sonsuz, mutlak, müdrike, akıl, varlık (sein), öz, belirli varlık (dasein), tümel, tikel, tekil, özdeşlik, edimsellik, koşullu, koşulsuz, kendi (selbst), kendinde (an sich), gerçeklik, nitelik, sınır, başkası-için-varlık (sein-für-anderes).

ABSTRACT

In this article, the question whether the finite reconciles with the infinite, which is one of the basic problems of the Hegelian philosophy, and if there exists such a reconciliation the question of the particular structure of it are investigated. The question whether the finite is capable of reconciliation with the infinite contains in itself three fundamental questions: what is the infinite? What is the finite? And if there is a relation between them, what is this relation and how is it constituted? In Hegel's philosophy, that which makes it possible, conceptually, to examine these questions and to posit what the infinite is, is the Concept as a term peculiar to Hegelian thought. In this article, the concept of the infinite is posited and Hegel's resolution of the question whether the finite reconciles conceptually with the infinite is explained by expressing what the Concept is in Hegelian thought. Finally, the basic supposition of the Hegelian resolution is made manifest.

Keywords: Hegel, Kant, concept, concept of infinite, judgment, syllogism, idea, finite, infinite, absolute, understanding, reason, being (sein), essence, determinate being (dasein), universal, particular, singular, identity, actuality, conditioned, unconditioned, self, in itself, reality, quality, limit, being-for-another (sein-für-anderes).

Hegel'in felsefesi, rasyonel bir zeminde, sonlunun korunarak ve saklanarak değillenmesi yoluyla içerildiği, sonsuza ya da sonsuzluğa dair bir öğretilerdir. Bu öğretinin temel sorunlarından birini, hatta temel sorununu, sonluyla sonsuzun uzlaşıp uzlaşmayacağı sorusu oluşturur. Aynı zamanda bu soru, Hegel'in erken dönem yazıları dahil, Hegel düşüncesinin izleğini de verir. Sonluyla sonsuzun uzlaşıp uzlaşmayacağı sorusu, kendisinde üç temel soruyu barındırır: Sonsuz nedir? Sonlu nedir? Sonsuz ve sonlu arasında bir ilişki varsa, bu ilişki nedir ve nasıl kurulur? Hegel'in hakiki sonsuzun ne olduğuna dair verdiği cevap, kendi içinde diğer soruların cevaplarını da içeren bir bütünlüğü ifade ettiğinden, aynı zamanda sonsuz ve sonlunun uzlaşıp uzlaşmayacağına dair soruya verilen cevaptır. Hegelci felsefede, kavramsal olarak, bu soruların incelenmesini ve sonsuzun ne olduğunu ortaya koymayı mümkün kılan, Hegelci düşünceye ait bir terim olarak Kavram'dır. Yani, sonsuzu kavramsal olarak ele almak, sonsuz kavramını verecek olan Kavram'ı ele almayı gerektirir. Bu makaledeki amacımız, Hegel'in düşüncesinde sonsuzu kavramsal olarak ele almak, yani sonsuz kavramının ne olduğunu ortaya koymaktır. Bunu olanaklı kılacak olan da, söylediğimiz gibi, Kavram'ın ne olduğuna dair yapılacak incelemedir. Başka bir ifadeyle, Hegelci düşüncede Kavram'ın ne olduğunu ifade ederek, sonsuz kavramının ne olduğunu ortaya çıkarmaya çalışacağız. Sonsuzun kavramsal olarak ne olduğunun anlaşılması, Hegel'e göre Kavram'ın ne olduğunun doğru anlaşılmasına bağlıdır. Kavram'ın ne olduğunun doğru bir açıklamasını verebilmek için, öncelikle, Hegel öncesi bazı felsefelerin Kavram'ı niye doğru bir şekilde kavrayamadıklarına dair, Hegel'in bu felsefelere getirdiği eleştirileri ele alacağız. Bu eleştiriler, aynı zamanda Hegel'in Kavram'dan ne anladığına dair ipuçları verecektir. Bu ipuçlarından hareketle de, Hegel'in düşüncesindeki Kavram'ın ne olduğunu ortaya koyarak, sonsuz kavramının ne olduğunu, yani kavramsal olarak sonlu ile sonsuzun uzlaşıp uzlaşmama sorununa, Hegel'in getirdiği çözümü açıklamaya çalışacağız. En son olarak da, Hegel'in getirdiği çözümün dayandığı temel varsayımı ortaya çıkarmayı hedefleyeceğiz.

Sonsuzu kavramsal olarak ele alacağımızı, yani sonsuz kavramını ele alacağımızı söyledik. Hegelci düşüncede sonsuz kavramını değil de, sonsuzun kendisini ele almak mümkün değil midir? Bu makalede, niye sonsuzun kendisini değil de, sonsuz kavramını inceleyeceğiz? Niye sonsuzun kendisini değil de, kavramını ele alacağımızı gösterebilmek için, öncelikle Hegel'in felsefesindeki temel terimlerin genel bir açıklamasını vermek gerekir: Hegel'in düşüncesinde tek bir töz vardır ve bu tözün en temel karakteristiği, onun edimsel, yani özne olması itibarıyla anlaşılır.¹ Özne olarak tözün edimselliği, onun kendi (*selbst*) olma sürecidir.² Töz, 'kendinde' (*an sich*), 'kendisi' (*selbst*) değildir.³ Hegel'e göre, tözün 'kendinde' (*an sich*) olma durumundan çıkıp, 'kendisi

¹ Hegel, G.W.F., **Phénoménologie de l'Esprit**, Traduction Jean-Pierre Lefebvre, Aubier, « Bibliothèque philosophique », 1991, sf. 37.

² Hegel, **Phénoménologie de l'Esprit...**, sf. 40.

³ 'Kendinde' (*an sich*) ve 'kendisi' nin (*selbst*) ne oldukları ilerleyen bölümlerde açıklanacaktır. Şimdilik, töz ya da herhangi bir şey bakımından, 'kendinde' (*an sich*) ve 'kendisi' nin (*selbst*) ne olduklarına

(*selbst*) olması bir süreci ifade eder; yani bu, kendi (*selbst*) olma sürecidir. Kendi olma sürecinde, töz, içinden geçtiği aşamalar – moment'ler – bakımından değişik adlarla tanımlanır. Bu adlar, Kavram (ya da Mantıksal İde), İde, Tin, Tanrı, Mutlak ve hatta Hakikat ve Sonsuz'dur. Tözün kendi (*selbst*) olma sürecinde içinden geçtiği aşamalar bakımından aldığı adlar – tanımlar – arasındaki ayrımı belirtmek için, örneğin Kavram ve İde'yi ele alabiliriz. Buna göre, tözün Kavram olması ve tözün İde olması arasındaki ayrım şu şekilde açıklanabilir: Kendi olma sürecini tamamlayan Kavram, İde'dir. İde, Kavram'ın 'kendi' (*selbst*) olma sürecini, 'kendinde' (*an sich*) örtük olarak içeren Kavram'ın daha ileri bir belirlenimidir; yani Kavram'ın 'kendi' (*selbst*) olma süreci, İde tarafından korunarak ve saklanarak değillenmiştir. Başka bir ifadeyle, İde, Kavram'ın kendi olma sürecinin bütünlüğünü, yani doğal ve tinsel olan her şeyin bütünlüğünün kavramsal – mantıksal – yapısını, korunarak ve saklanarak değillenmiş olarak kendinde örtük bir şekilde içerir. Bu bakımdan, Kavram'ın kavramsal olarak vaz ettiğini (*gesetzt*), İde gerçek olarak, gerçeklik (*realität*) olarak vaz eder. Örneğin, Kavram sadece nesnellik alanının kavramını vaz eder. Nesnellik alanının kendisini, yani doğayı (ya da evreni) vaz edecek olan Kavram'ın daha ileri bir belirlenimi olarak İde'dir.⁴ Hegel'in mutlak tasım⁵ olarak adlandırdığı tasımı meydana getiren ve Felsefe Bilimi'nin üç temel alanı-

dair basit bir açıklama vermek gerekirse, 'kendinde', bir şeyin kendi olma sürecinin başlangıcına, dolaysızlığına, ilk aşamasına tekabül eder. Bir şey 'kendinde', 'kendi' olma sürecini örtük olarak içerir ve tüm amacı bu örtük içeriğini belirttik kılarak, kendisi olmak, örtük olarak ne içeriyorsa onu gerçekleştirmektir. Örneğin, bir tohumun amacı ağaç olmaktır, fakat o henüz tohum olduğundan ağaç değildir. Bu nedenle, 'kendinde' (*an sich*) ağaçtır ve ağaç olmayı kendisinde örtük olarak içerir. Tohumun tüm amacı, kendisini ağaç olarak gerçekleştirmek, geliştirmektir; böylelikle kendisi (*selbst*) olmaktır. 'Kendi' (*selbst*) olma sürecini tamamlayan tohum, kendisini ağaç olarak ortaya koyar. 'Kendinde' (*an sich*) ve 'kendi' (*selbst*) arasındaki ayrımı basit bir şekilde gösterebilmek için, organik olan bir şeyi – tohumu – ele aldık. İşin bilinçle olan bağlantısı için bakınız: Dipnot 82.

⁴ Tözün, kendi olma sürecinde, içinden geçtiği aşamalara göre aldığı adlar, aralarındaki ayrımlar korunduğu müddetçe birbirlerinin yerlerine kullanılabilir. Örneğin, Hegel, Tin alanında İde'yi çok sık kullanır. Bunun nedeni şöyle açıklanabilir: İde, kavramın kendi olma sürecinin bütünlüğünü, yani Doğa ve Tin alanlarının mantıksal yapısını kendisinde örtük olarak içerir. Buna göre, Tarih alanında kendisini gerçekleştiren insanın özgür olduğunun İdesi, yani Özgürlük İdesi veya Estetik alanında kendisini gerçekleştirenin Güzel İdesi olduğunu söylediğimizde, İde burada, bir bütünlük olarak, içeriğin, yani özgürlüğün ya da güzelin gerçekleşeceği – gerçekleştirileceği – sürecin yapısını vererek, onları yönettiği anlamına gelir (Aklın felsefi anlamı, onun İde olmasıdır (Hegel, G.W.F., *Encyclopédie Des Sciences Philosophique I...*, sf. 447)). Oysa, özgür ve güzel olarak kendisini gerçekleştiren İde değil, kendisinde, İde'nin kendi olma sürecinin bütünlüğünü örtük olarak içeren Tin'dir.

⁵ Hegel, G.W.F., *Encyclopédie Des Sciences Philosophique I, La Science De La Logique*, Traduction Bernard Bourgeois, Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1994, sf. 604. İlerleyen bölümlerde daha detaylı olarak ele alacağımız tasım, bir şeyin edimselliğinin, kendi olma sürecinin mantıksal – kavramsal – ifadesidir. Hegel'e göre mutlak tasım, tözün – Mutlak'ın – edimselliğini, kendi olma sürecini veren en yüksek ya da en genel tasımdır. Bu tasımın en yüksek ya da mutlak olması şunu ifade eder: Hegel'in felsefesinin bütünlüğünü oluşturan her bir ögenin, birbirleriyle diyalektik olarak bağıntılı kendi olma süreçlerini veren tasımlar, mutlak tasım tarafından

nı ifade eden terimler, Logos (Mantıksal İde, Kavram), Doğa ve Tin'dir. Logos, yani bu makalede ele alınacağı ifadesiyle Kavram, Mantık'ın konusunu oluşturur; yani, Mantık, Kavram'ın edimselliğinin, kendi olma sürecinin ele alındığı alandır ve Doğa ve Tin alanlarının kavramsal yapısını verir. “*Mantık'ı düşüncenin saf belirlenimlerinin sistemi olarak ele alıyoruz, diğer felsefi bilimler, yani Doğa ve Tin felsefeleri, uygulamalı bir Mantık olarak görünürler, çünkü Mantık onları canlı kılan ruhtur.*”⁶ Buna göre, sonsuzu kavramsal olarak ele almak, sonsuzun kendi olma sürecinin kavramsal yapısını verecek olan Kavram'ı ele almayı gerektirir. Oysa, sonsuzu kavramsal olarak değil de, kendisi olarak ele almak, tözün – Mutlak'ın – kendi olma sürecini veren bu üç alanın hepsini ele almayı gerektirir. Hegel, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi* adlı yapıtının bütününde, sonlunun ne olduğu, sonsuz ile sonlu arasındaki ilişkinin ne olduğu ve nasıl kurulduğu sorularını içeren, sonsuzun ne olduğu sorusunun cevabını, yani sonsuzun kendi olma sürecini sistematik olarak ele almaktadır. Dolayısıyla, Hegel'in, sonsuzun kendisine dair görüşünün ne olduğuna ve bu görüşün değerlendirilmesi ve eleştirilmesine yönelik bir inceleme, bir makalenin kapsamı dışına düşer. Fakat bu, bir makalenin, Hegelci düşüncede sonsuzun kendi olma sürecinin mantıksal yapısını veren sonsuz kavramı itibarıyla incelenemeyeceği anlamına gelmez. Bu nedenle, bu makalede kendimizi, sonsuzun kendi olma sürecinin kavramsal olarak incelenmesiyle, yani sonsuz kavramıyla ve bunun değerlendirilmesiyle sınırlandıracağız. Buna göre, sonsuzu kavramsal olarak ele almak, kendi olma sürecini tamamlayarak sonsuz kavramını vaz edecek olan Kavram'ı ele almayı gerektirir. Hegelci düşüncede, Kavram'ın ne olduğunu tam olarak anlayabilmek için de, öncelikle, Hegel'in, kendisinden önceki bazı felsefelerin niye Kavram'ı doğru bir şekilde kavrayamadıklarına dair eleştirilerini inceleyeceğiz.

Hegel, *Felsefi Bilimler Ansiklopedisi Mantık Bilimi*'nde,⁷ Kavram'ın ne olduğunu, yani Mutlak'ın, Tanrı'nın doğasını doğru kavrayamadıkları ve Hegel'e göre sonsuzun ne olduğunu Kavram'ın ortaya koymasından dolayı, hakiki birer sonsuzluk öğretileri olamadıkları iddiasıyla eleştirdiği felsefeleri, üç ana grupta oldukça genel olarak ele alır. Bunlar, Eleştirel Felsefe öncesi metafizik, Empirizm ve Eleştirel

içerilmişlerdir. Yani mutlak tasım, Kavram'ın, İde'nin ve Tin'in kendi olma süreçlerini ve bu alanlardaki bu alanları oluşturan öğelerin birbirleriyle bağıntılı kendi olma süreçlerini veren daha aşağı ya da daha küçük tasımları içeren, yüksek ya da genel tasımdır. Esasen bu tasımların hepsi, daha detaylı olarak tözün kendi olma sürecini verirler. Tözün kendi olma sürecini veren en genel tasım, bu tasımları içeren mutlak tasımdır. Bu tasımın mutlak olması ise, tözün, yani Mutlak'ın edimselliğini, kendi olma sürecini vermesinden ileri gelir.

⁶ **Agy.**, sf. 477. Kaynakçada belirtilen kaynaklardan yapılan alıntuların Türkçe çevirileri, makale yazarına aittir.

⁷ Hegel, G.W.F., *Encyclopédie Des Sciences Philosophique I, La Science De La Logique*, Traduction Bernard Bourgeois, Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1994. Bundan sonra, bu yapıta **Ansiklopedi Mantığı**; Hegel'in diğer Mantık'ına da (Hegel, G.W.F., **Science of Logic**, Translated by A.V. Miller, Humanity Books, 1969) **Mantık Bilimi** diyeceğiz.

Felsefe'dir.⁸ Bu makaledeki amacımız, Hegel'deki Kavram'ın kendi olma sürecini ifade ederek, sonsuz kavramının ne olduğunu ortaya koymak olduğundan, burada, bu felsefelerle Hegel'in felsefesinin bir karşılaştırmasını yapmayacağız ya da Hegel'in bu felsefelere getirdiği eleştirilerin geçerli olup olmadığını, bu felsefelerin kendi iç argümantasyonları bakımından sorgulamayacağız.⁹ Burada yapacağımız, Hegel'in perspektifinden, bu felsefelerin Kavram'ı doğru bir şekilde kavrayamamalarındaki eksikleri ve kusurları ortaya koyup, niye bunların hakiki anlamda birer sonsuzluk öğretileri olmadıklarını açıklamak olacaktır. Daha önce belirttiğimiz gibi, böyle bir açıklama da, Hegelci düşüncedeki Kavram'ın doğru anlaşılmasının ipuçlarını verecektir.

Hegel'e Göre Klasik Metafizik ve Empirizm'in Kavram'ı Ele Alma Biçimi

Hegel'in ilk olarak ele aldığı felsefe, Kavram'ın doğasını doğru bir şekilde kavrayamaması sebebiyle hakiki bir sonsuzluk öğretisi olamayan, burada Klasik Metafizik olarak adlandırılacak olan, Eleştirel Felsefe öncesindeki metafizik veya metafizik yapma anlayışıdır.¹⁰ Hegel'e göre bu metafiziğin temel varsayımı, şeylerin kendilerinde oldukları gibi bilincin – zihnin – içeriği kılınabileceği, yani onlar üzerine sadece düşünme yoluyla onların kendilerinde ne olduklarının – doğalarının – bilgisine erişilebileceğidir. Burada düşünce belirlenimleri (*les-déterminations-de-pensée*) ve yasaları, şeylerin kendilerinin temel formları ve yasaları olarak kabul edilir; yani, düşünce belirlenimleri, şeylere dair hakikati ortaya çıkaracak yüklemeler olarak ele alınır. Şeylerin kendilerinde ne olduklarının bilgisini ortaya çıkaracak olan düşünme faaliyeti, müdrikenin¹¹ (*Verstand*) sonlu, dolaylı, soyut belirlenimlerinin şeylere yüklen-

⁸ Hegel, Empirizm ve Eleştirel Felsefe'yi aynı grupta, yani ikinci grupta ele alır. Üçüncü grubu ise, Dolaysız Bilme'ye ayırır. Bu makalede, Dolaysız Bilme, en temel hatlarıyla özet olarak ikinci grupta ele alınacaktır.

⁹ Kant'ın **Saf Aklın Eleştirisi** adlı kitabının İngilizce çevirmenlerinden biri olan Paul Guyer'in, burada Hegel'in Kant eleştirisi için dediği gibi, ki bu Hegel'in diğer felsefelere getirdiği eleştiriler için de geçerlidir, Hegel'in Eleştirel Felsefe eleştirisi içsel değil, yani Kant'ın kendi argümantasyonları itibarıyla değil, dışsal bir eleştiridir (Guyer, Paul, **The Cambridge Companion To Hegel**, Edited by Frederick C. Beiser, Cambridge University Press, 1993, sf. 171). Eleştiri Hegel'in kendi felsefesinin konumundan getirilen bir eleştiri olduğundan, bu felsefeler Hegel'in kendi felsefesi bakımından ele alındığında, bilincin kendi olma sürecinde, Hegel'in felsefesine erişmek ve yükselmek için, içlerinden zorunlu olarak geçtiği aşamalardır (moment). Dolayısıyla, Hegel'in kendi felsefesi perspektifinden, bu felsefeler, korunarak ve saklanarak değişimeleri yoluyla, örtük olarak Hegelci düşüncede içerilmişlerdir. Bu felsefelerin amaçları da, bu düşüncede Hegel'in felsefesine varmak olarak belirlendiğinden, muhtemelen Hegel, getirdiği eleştirilerin onlara hiç de dışsal olmadığını düşünüyordu. Fakat bu yolla, bu felsefelerin kendilerini kendi felsefesinin birer moment'lerine indirgemıştır. Aynen, makalenin sonunda belirteceğimiz gibi, sonlunun hakiki kendisini sonlunun kendi olma sürecinde görmeyerek, onu sonsuzun kendi olma sürecinin bir moment'ine indirgemesi gibi.

¹⁰ Hegel, Eleştirel Felsefe öncesi metafizik derken, Platon ve Aristoteles'in felsefelerinden ziyade, Skolastik Felsefe'yi düşünmektedir.

¹¹ Hegel müdrikeyi şu şekilde tanımlar: “Sadece sonlu belirlenimleri ortaya çıkaran ve bu belirlenimlerde

mesinden başka bir şey değildir. Yani, Klasik Metafizik'in tüm uğraşısı, müdrikenin sonlu, dolaylımsız, soyut belirlenimlerinin şeylere yüklenip yüklenmeyeceğini bulmaktan oluşur. Fakat, Hegel'e göre bu felsefe, şeylere dair doğru bilgiye ulaştırdığı varsayılan yüklemeler yüklenme yöntemini, şeylere yüklediği düşünce belirlenimlerinin geçerliliklerini ve yargı (önerme) formunun doğruluğu veren bir form olup olmadığını sorgulamaz.

Hegel'e göre, şeylerin onlara yüklemeler yüklenerek kendilerinde ne olduklarının ortaya konması, şeylere dair içsel değil, dışsal bir düşünme biçimidir. Şeylerin yüklemeler yoluyla kavranması, şeyleri tüketmeyen bir düşünce biçimi olmasının yanı sıra, düşünürü de sonu gelmeyen bir arayış içine sokmaktadır. Çünkü bu metafiziğin nihai amacı Mutlak'ı, Tanrı'yı kavramaktır ve sonlu belirlenimlerin hiçbirisi, Tanrı gibi kendilerini sonsuz olarak ortaya koyan aklın nesnelere tüketemez.¹² Bununla birlikte yüklemeler yüklenenler açısından ele alındığında, onlar bir şeyin yüklemeleri olmaları itibarıyla birbirlerine bağlı oldukları halde, içerikleri bakımından birbirlerinden ayrıldıkları için, birbirlerinden koparılmış ve birbirlerine dışsal olarak dururlar. Hegel'e göre, bu metafizik, şeylerin kendilerinde ne olduklarının bilgisine erişmek için, 'ya – ya da' kalıbını kendisine temel alır. Bu bakımdan birbirinin karşıtı olan müdrikenin tek taraflı (*unilatéral*) iki belirleniminden birine odaklanırken, diğerini dışarıda tutar. Örneğin, 'Evren ya sonludur ya da sonsuzdur' der ve birbirlerinin karşıtı, karşı kutupları olarak sabitlediği bu belirlenimlerden birini özneye dair doğru kabul ederken, diğerinin yanlış olduğunu ifade eder. Fakat, buradaki belirlenimler birbirlerinin karşıtı olarak sabitlendiğinden ve durağanlaştırıldığından, yani sonsuz sonlu olmayan olarak belirlendiğinden, kendi karşıtı tarafından sınırlandırıldığından, sonsuz sonlu bir şeye indirgenmiş olur. Hegel Klasik Metafizik'in, tını (ya da ruhu), doğayı (ya da evreni), Tanrı'yı (ya da sonsuzu), düşüncenin içeriği kılarak onların kendilerinde ne olduklarının bilgisine erişme çabasını, olumlu olarak görür. Fakat bu felsefe, ruhu, doğayı ve Tanrı'yı, yani aklın nesnelere, hiçbir suretle onları tüketemeyecek olan müdrikenin sonlu ve soyut belirlenimleriyle kavramaya çalıştığından, onları doğru bir tarzda kavrayamadığı gibi, sonlu ve soyut bir şeye indirger. Yani, Klasik Metafizik hakiki bir sonsuzluk öğretisi değildir.

devinen düşünce, müdrike olarak adlandırılır" (Ansiklopedi Mantığı, sf. 291). Müdrike nesnesini, birbiri karşısında dışsal ve bağımsız duran, dolaylımsız, soyut belirlenimlere – düşüncelere – ayırt eder.

¹² Hegel, müdrikenin sonlu belirlenimleriyle sonlu nesnelere kavranmasına karşı değildir ve bu belirlenimlerin geçerlilikleri gösterilebildiği müddetçe, bu yaklaşım, sonlu olanın kavranmasına dair doğru bir yoldur. Kuşkusuz ki Hegel için, bu sonlu belirlenimler, sonlu nesnelere kendilerine de ait belirlenimlerdir. Fakat müdrikenin faaliyeti sadece bu sonlu belirlenimleri ortaya çıkarıp, onları birbirlerinden ayrılmışlıkları, soyutlukları içinde kavramak olduğundan, onun özellikle aklın nesnesi olan bir şeyi kavraması, bu şeyin hakiki bir tarzda kavranmasının tek bir yönünü oluşturur. Çünkü böyle bir kavrama, nesnenin kendi olma sürecini vermez. Nesneyi düşüncede devinimsiz (durağan) ve sabit kılarak, birbirleriyle ilişki içinde durmayan soyut belirlenimlere parçalar, ayırt eder.

Hegel'in bir sonsuzluk öğretisi olmadığını göstermek amacıyla ele aldığı ikinci felsefe, Empirizm'dir. Esasen Empirizm, Klasik Metafizik'te müdrikenin sonsuz, mutlak kavramaya çalışmasına karşı olarak, sadece sonlu ve tikel olanların bilinebileceğiyle kendisini sınırladığından, bir sonsuzluk öğretisi olamayacağını kendisi ortaya koyar. Hegel'in Empirizm'i en genel hatlarıyla da olsa ele almasının nedeni, onun bizi Eleştirel Felsefe'ye götürecektir olmasıdır. Hegel, Empirizm'in doğuşunu, Klasik Metafizik'in sonlu düşünce belirlenimlerinden hareketle her şeyin kanıtlanabileceği ve böylelikle kendilerinde ne olduklarının gösterilebileceği, yani hakikatin düşüncenin kendisinde ortaya konabileceği varsayımına karşı olarak, kendisinden hareket edilebilecek olan "somut bir içerik"¹³ ve malzeme arayışında bulur. Empirizm hakikati, dışsal ve içsel mevcudiyette – şimdide –, yani tecrübede arar. Hegel'e göre, buradaki somut içerikten kastedilen, bilincin nesnelere kendilerinde belirlenmiş ve farklı belirlenimlerin birliği olarak bilinmeleridir. Klasik Metafizik de, tecrübeden gelen içeriği, temsilleri, kendi belirlenimleri için dayanak noktası olarak alır; fakat o, kendisini, belirlenimler olarak soyut, tümel biçimlerle sınırladığından, düşünmesini tikele, tikelleşmeye ilerletmez. Buna karşı, Empirizm'de duyuma ve algıya ait içerik, temsillere, önermelere ve yasalara, yani tümel biçimlere yükseltirken, bu tümel belirlenimler algıdan çıkarılmış olmalarının ve fenomenlerde gösterilebilen bağlantıların ötesinde hiçbir anlama ve geçerliliğe sahip değillerdir.

Empirizm, insanın ve doğanın 'bura'sına ve mevcut olmasına – 'şimdi'sine – odaklanır. Oadaki 'bura' ve 'şimdi', Klasik Metafizik'teki müdrikenin soyut belirlenimlerinin yerini alır. Hegel'e göre, Empirizm, tecrübeler oluşturmak amacıyla, algının dolaylılığından düşünceye doğru bir ilerleme olan çözümlenme yöntemini kullanır. Çözümlenme yöntemi, birçok belirlenimden müteşekkil somut, duysal, tikel olanı, birbirlerinden bağımsız soyut belirlenimler – düşünceler – çeşitliliğine çevirir ve böylelikle somut olanın tüm canlılığını ortadan kaldırarak, onu sabit ve durağan kılar. Empirizm'de somut olan çözümlenme yoluyla soyut belirlenimlere dönüştürüldüğünden, onun ele aldığı somut, yani tecrübesine ulaşmaya çalıştığı nesne, kendisi olarak kalmaz. Fakat, çözümlenme yoluyla elde ettiği soyut belirlenimlerin, şeylerin kendilerini kendilerinde oldukları gibi ifade ettiğini kabul ettiğinden, şeylere dair hakikatin düşüncede bulunduğu yönündeki Klasik Metafizik'in varsayımını paylaşır. Hegel'e göre, Klasik Metafizik aklın tümel, sonsuz nesnelere, yani ruh, dünya ve Tanrı'yı konu alırken, Empirizm kendisini duysal, tikel, sonlu nesnelere sınırlandırır. Empirizm için hakikat dışsal olanda bulunur; bununla birlikte o, duyulur üstü (*supra-sensible*) bir dünyayı varsaysa da, ona dair bilgiye erişilebileceğini yadsır. Onun için sadece, kendisi verili – veri – olanın, duysal, tikel, sonlu olanın bilgisi söz konusudur.

¹³ **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 298, 493.

Hegel'e Göre Eleştirel Felsefe'nin Kavram'ı Ele Alma Biçimi

Empirizm'in kendisini duyuşsal alanla sınırlaması ve tecrübeyi bilginin tek zemini olarak alması, Hegel'e göre, onun Eleştirel Felsefe ile uzlaştığı yönlerdir. Fakat Eleştirel Felsefe, tecrübeyi şeylerin kendilerine dair değil, sadece fenomenlere dair bir bilgi olarak ele alır. Hegel bu felsefenin, tecrübenin çözümlenmesi yoluyla karşılaşılan öğelerin, yani duyuşsal malzeme ve onların tümel bağıntılarının ayırt edilmesiyle işe koyulduğunu belirtir.¹⁴ Onun Empirizm ile kesiştiği noktalardan biri de, algı yoluyla tikel ve (var) olandan daha fazlasının yakalanamayacağıdır. Fakat Eleştirel Felsefe'ye göre, tümellik ve zorunluluk da özsel belirlenimler olarak tecrübenin bileşenlerindedir. Bunlar empirik yolla elde edilmezler, düşüncenin kendiliğindenliğine (*spontanéité*) aittirler, yani a priori'dirler. Bu felsefeye göre müdrikenin düşünce belirlenimleri, yani kategoriler, tecrübenin ortaya çıktığı bilginin – idrakın – nesnelliğini oluştururlar. Onlar genel olarak bağıntıları içererek sentetik a priori yargıları, Hegel'in tabiriyle “*karşıt terimlerin orijinal bağıntıları*”nı¹⁵ verir.

Eleştirel Felsefe, müdrikenin kavramlarının geçerliliklerini sorgulayarak, Klasik Metafizik'in yapamadığı bir şeyi gerçekleştirir. Fakat Hegel'e göre, Eleştirel Felsefe bu sorgulamayı, Hegel'in *Mantık Bilimi ve Ansiklopedi Mantığı* yapıtlarında yerine getirdiği gibi, bu düşünce belirlenimlerinin içeriklerinin kendilerini ve bunların birbirleriyle olan belirli bağıntılarını ele alarak değil, öznellik ve nesnellik karşıtlığı bakımından yapar. Bu karşıtlık tecrübenin çözümlenmesinde karşılaşılan öğelerin ayrımıyla ilgilidir: Nesnellik, tümellik ve zorunluluk öğelerini, yani a priori oldukları belirtilen düşünce belirlenimlerini ifade ederken; öznellik ise, tecrübenin bütünü, yani öte tarafında kendinde şey dışında hiçbir şey kalmayacak bir tarzda, hem duyuşsal malzemeyi hem de bunların tümel bağıntılarını içerir.

Hegel'e göre, Klasik Metafizik'in düşünce belirlenimlerinin geçerliliklerinin soruşturulması önemli bir gelişmedir. Çünkü böylelikle düşünce belirlenimlerinin hangi ölçüde hakikatin bilgisine erişebilecekleri ya da onun bilgisine erişip erişemeyecekleri sorgulanır. Bu sorgulama, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Hegel'e göre, düşünce belirlenimlerinin öznel mi yoksa nesnel mi oldukları bakımından yapılır. Kant'a göre düşünce belirlenimleri, yani kategoriler nesnelidir. Fakat buradaki nesnellik gündelik dildeki anlamında, yani 'ben'e dışsal olup, ona hissetme yoluyla verilen şeyleri ifade etmek için kullanılan anlamında ele alınmaz. Kategoriler düşüncenin kendisine, düşüncenin kendiliğindenliğine aittir ve düşüncenin 'ben'in düşüncesi olması itibarıyla da öznel dirler. Bununla birlikte Hegel'e göre Kant, düşünceye uygun olanı, yani tümel ve zorunlu olanı nesnel olarak, hissetmeyi ya da hissedilenleri öznel olarak alır. Fakat düşüncenin nesnelliği, düşünceler tümel ve zorunlu belirlenimler olsalar da, kendinde şeyden ayrımları içinde 'ben'in düşünceleri olmaları bakımından öznel dir-

¹⁴ *Ansiklopedi Mantığı*, sf. 301.

¹⁵ *Agy.*, sf. 301.

ler. Oysa Hegel'in felsefesinde, düşüncenin nesnellığı sadece 'ben'de değil, şeylerin hakiki özü – Kavram – olarak her şeyin kendisinde bulunur.

Eleştirel Felsefe, müdrikenin kavramlarının zemini olarak, düşüncede 'ben'in orijinal özdeşliğini (*l'identité originnaire du Moi dans la pensée*),¹⁶ yani kendinin bilincinin transandantal birliğini verir. Bu bakımdan, düşünce belirlenimleri kaynaklarına 'ben'de sahiptir, dolayısıyla tümellik ve zorunluluk belirlenimlerini veren 'ben'dir. 'Ben'in hissetmesinin a priori formları uzay ve zamandır ve tezahürler 'ben'in tezahürleri olmak bakımından uzay ve zamandadırlar. Tezahürler, uzay ve zamanda olmaları, yani uzay ve zamanın koşullarına tabi olmaları bakımından 'ben'in tezahürleridir. Uzay ve zamanda ortaya çıkan, tezahürlere ilişkin çeşitliliğidir. Kategoriler bu çeşitliliğin bağını içinde olduğu, onların sentezlenerek altına getirildiği yalın kendinde'lerdir (*desgedachten An-sich*).¹⁷ 'Ben' ise, kendisiyle orijinal olarak özdeş, mutlak olarak kendisinde olandır. Hegel'e göre, Kant'ın felsefesinde 'ben', kendiyle soyut ilişkidir ve onun birliği içine veya altına getirilen ondan etkilenerek ona dönüşür. Yani, 'ben' hissetmenin çeşitliliğini birliğe indirger ve bu, 'ben'e ait, 'ben'im kılan bir etkinliktir. Hegel, bununla Kant'ın bilincin doğasına dair doğru bir açıklama vermiş olduğunu belirtir.¹⁸ Fakat Hegel'e göre, çeşitliliğe mutlak birliği sunan kendinin bilincinin öznel birliği değildir, çeşitliliğe mutlak birlik veren özdeşliğin kendisi mutlaktır.¹⁹ Buna bağlı olarak Hegel, kategorilerin hissetme yoluyla elde edilemeyeceklerini, sadece düşünce belirlenimleri olduklarını onaylar.²⁰ Fakat bundan onların bilen özne olarak sadece 'ben'e ait oldukları sonucu çıkmaz. Kategoriler şeylerin kendilerinin de belirlenimleridir.

Hegel'e göre, Eleştirel Felsefe'de, hissetme yoluyla verilenler, kategoriler yoluyla nesnellığe, tecrübeye yükseltirken, öznel bilincin yalın birlikleri olarak kategoriler sadece hissetme yoluyla verilen malzemeyle koşulludurlar. Bu kavramlar kendileri için boştur ve tüm uygulanışları ve kullanımları tecrübeye yönelik olmalarıyla sınırlandırmıştır. Tecrübenin öteki bileşeni olarak hissetmenin belirlenimleri de, nesnellığı veren kategoriler gibi öznelidir. Bu nedenle, Hegel'e göre kategoriler, Mutlak'ın belirlenimleri olmak için yetersizdir; yani, mutlak hissetme yoluyla verilmediğinden, kategoriler yoluyla bilmek, şeyleri kendilerinde oldukları gibi (kendinde şeyleri) bilmek için yetersizdir. Hegel'e göre, Eleştirel Felsefe'nin kendinde şeyi, ki "*şey altında Tanrı ve Tin de içerilir*"²¹, bilinç için olan her şeyden, ona dair sahip olunan tüm belirli düşüncelerden ve hissetmenin tüm belirlenimlerinden soyutlanır. Geriye ise, görünün, temsilin ve belirli düşüncenin öteki tarafı olarak belirlenen, tam bir soyut-

¹⁶ Agy., sf. 302.

¹⁷ Agy., sf. 499.

¹⁸ Agy., sf. 500.

¹⁹ Hegel'e göre, daha ileride açıklayacağımız gibi, bu özdeşlik 'ben'in orijinal özdeşliği gibi soyut özdeşlik değil, somut özdeşliktir.

²⁰ Agy., sf. 501.

²¹ Agy., sf. 304.

luk ve boşluk kalır. Kendinde şey, kendisinin soyut özdeşliğini kendisine nesne yapan 'ben'in – aklın – ürünüdür.

Hegel'e göre Kant'ın başarılarından biri de, müdrike ile akıl arasında yaptığı ayırımıdır. Müdrikenin nesnesi sonlu ya da koşullu olanken, aklın nesnesi “*sonsuz ya da koşulsuz*”²² olandır. Müdrikenin tecrübe olarak elde ettiği bilgilerin – idrakların – sonlu olma niteliği, bu idraklarınfenomen olarak adlandırılan içeriklerine dayanır. Tecrübeye içerilmiş bilginin koşullu olduğunu ayırt eden, koşulsuzun yetisi olarak akıldır. Aklın nesnesi olarak ifade edilen, yani sonsuz ve koşulsuz olan, kendiyle aynılık (*l'égal-à-soi-même*), yani düşüncede 'ben'in orijinal özdeşliğidir. “*Akl, bu saf özdeşliği kendisinin nesnesi ve amacı kılan Ben ya da soyut düşüncedir.*”²³ Hegel'e göre, Eleştirel Felsefe, aklın sonsuzluğunu ve koşulsuzluğunu, ayrımı dışarıda tutan, kendiyle soyut yalın özdeşliğe (*la simpleidentité-à-soiabstraite*), yani mutlak olarak belirlenimsiz olan özdeşliğe indirger. Böyle bir indirgemeye aklın, müdrikenin sonlu ve koşullu doğasının ötesine geçtiği varsayılırken, esasen aklın sonsuzluğu ve koşulsuzluğu, müdrikenin sonluluğu ve koşulluluğuyla sınırlandırıldığından, kendisi de sonlu ve koşullu bir şey haline gelir. Oysa Hegel'e göre, daha sonra detaylı olarak ele alacağımız gibi, hakiki olarak sonsuz sonlunun öteki tarafı değildir, çünkü hakiki sonsuz sonluyu koruyarak ve saklayarak değillenmiş olarak kendisinde içerir. Hegel, Kant'ın İde'yi, müdrikenin soyut belirlenimlerinden ve kendilerine genellikle ide adının uygun görüldüğü temsillerden ayrı olarak, akıl için geçerli kılmasını, yani akıl yetisinin faaliyetiyle ilişkilendirmesini haklı bulur. Fakat ona göre, Eleştirel Felsefe İde'nin hakiki anlamına ulaşamamıştır. Çünkü bu felsefeye göre bilgisine sahip olunan şeyler sadece 'ben' için fenomenlerdir ve onların kendidesi (*an sich*) 'ben'in erişemeyeceği öteki taraftır. Hegel, dolaysız bilincin içeriğini sadece fenomenlerin oluşturması konusunda Kant'a katılırken, onların kendilerinde de fenomen olduklarını düşünür.²⁴ Hegel'e göre bu sonlu şeyler var olmalarının nihai zeminlerini kendilerinde, birbirleriyle koşullu olmalarında değil, fenomeni – görünüşü – oldukları tümel tanrısal İde'de (*l'Idée divine universelle*) bulurlar.²⁵

Kant'a göre müdrikenin faaliyeti, hissetmedeki çeşitliliğin sentezlenerek kategorilerin altına getirilmesiyle, yargı zemininde nesnelere kurulmasına yöneliktir. Yargıların birbirleriyle bağlantılarını sağlama, onlardan sonuç çıkarma işi ise akla düşer. “*Müdrike bir nesnedeki çeşitliliği kavramlar yoluyla birleştirirken, akıl kendi tarafında ideler yoluyla*

²² Agy., sf.502.

²³ Agy., sf.304.

²⁴ Hegel'in *Tin'in Fenomenolojisi* adlı yapıtını tek bir cümlede özetleyecek olursak: Fenomenin bizim için olması olgusundan, fenomenin Mutlak'ın kendi fenomeni olması, kendini görünüşe çıkarması olgusuna doğru devinen bilinç biçimleri (*gestalt*) ve bu bilinç biçimlerinin – bu bilinç biçimlerindeki – varoluşlar.

²⁵ Hegel'in sisteminde, edimsellik (*wirklichkeit*) Kavram itibarıyla ortaya çıkmaz. Kavram sadece edimselliğin kavramını, yani edimsellik kategorisini verir. Edimsel olan, yani somut olan İde'dir. Ayrıca bakınız: Dipnot 4.

*la kavramların çeşitliliğini birleştirir.*²⁶ Akıl, a priori kavramları, yani ideleri yoluyla müdrikenen gelen yargıları bir bütünlük zemininde birbirlerine bağlayarak, tecrübeye sistematik bir birlik, bütünlük verir.²⁷ “*Koşulların bütünlüğünü sadece koşulsuz olan olanaklı kıldığından, ve tersine koşulların bütünlüğünün kendisi her zaman koşulsuz olan olduğundan, aklın bir saf kavramı, koşullu olanın sentezlenme zeminini içerdiği müddetçe, genel olarak koşulsuz olan kavramıyla açıklanabilir.*”²⁸ Zaman, mekan ve müdrikenin kategorilerinin koşullarına tabi olmayan aklın saf kavramları olarak ideler, bu koşullara tabi olduklarından koşullu olanları, bütünlük zemininde birbirleriyle bağıntı içine sokar. Saf aklın kavramları, tüm koşulların koşulsuz sentetik birliğiyle ilgilidir.²⁹

Hegel’e göre Kant, daha önce de belirttiğimiz gibi, akli koşulsuzun yetisi olarak almış, fakat onu ‘ben’in soyut özdeşliğine indirgemıştır. Hegel’in düşüncesinde böyle bir özdeşlik, müdrikenin faaliyetiyle ortaya çıkan, müdrikeye ait bir özdeşliktir.³⁰ Soyut özdeşlik müdrikeye ait bir belirlenim olduğundan, aklın soyut özdeşliğe indirgenmesi onun koşulsuzluğunun iptal edilmesi ve onun müdrikenen başka bir şey olmadığı anlamına gelmektedir. Kant aklın faaliyetini, müdrikenen gelen yargıları birbirlerine bağlayarak çıkarımlar yapmak olarak belirler. “*Kant’a göre aklın faaliyeti kesin olarak, algı aracılığıyla sağlanan malzemeyi kategorilerin uygulanması yoluyla sistematikleştirmekten, bu içeriği dışsal bir düzen içine sokmaktan oluşur.*”³¹ Akıl, müdrikenen gelen sonlu ve koşullu içerikler üzerinde faaliyetini gerçekleştirdiğinden, faaliyet alanı bu içerikle sınırlandırıldığından, Hegel, Kant’ın teorik aklının “*sonsuzun olumsuz yetisi*” (*la faculté négative de l’infini*) olduğunu belirtir.³² Yani, akıl, sadece tecrübeye dair bilginin sonluluğunu ayırt etmekle sınırlandırıldığından, kendisi hiçbir olumlu içeriğe sahip değildir. Oysa Hegel’in düşüncesinde akıl, kendisine yabancı bir içerik tarafından dışsal olarak sınırlanmaz, belirlenmez. Onun koşulsuzluğu, kendi kendisini belirliyor ve tüm içeriği kendisinden vaz ediyor olmasında bulunur.

Eleştirel Felsefe’de, tecrübesine sahip olunan şeyler sadece fenomenlerle sınırlı olduğundan, müdrikenin belirlenimleri sonluluğa aittir. Hegel’e göre bu, sonlu düşüncenin fenomenlerle ilgili olması bakımından geçerlidir. Fakat müdrikenin sonlu olanlara ait belirlenimleriyle sağlanan bilgi, Hegel’in felsefesinin varsaydığı hakikate, yani sonsuza erişmemekte, onu kavramakta yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, Hegel’e göre, Eleştirel Felsefe, “*bir sonsuzluk öğretisi*”³³ değildir.

²⁶ Kant, Immanuel, **Critique of Pure Reason**, Translated and Edited by Paul Guyer and Allen W. Wood, Cambridge University Press, 1998, B 672.

²⁷ **Agy.**, B 379.

²⁸ **Agy.**, B 379.

²⁹ **Agy.**, B 391.

³⁰ Hegel’in düşüncesinde müdrikenin faaliyetinin ne olduğuna dair bakınız: Dipnot 11 ve 12. Hegel’de özdeşlikle ilgili olarak bakınız: Dipnot 80.

³¹ **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 506.

³² **Agy.**, sf. 507.

³³ **Agy.**, sf. 316.

Kant'ın düşüncesinde, akıl, idelerin mantıksal kullanımları bakımından, müdri- keden gelen yargıların, koşullu olanların birbirleriyle bağlantılarını kurarak, onlar- dan sonuçlar çıkarmaktadır. Bu sonuç çıkarma faaliyetinin, yani koşullu olanların birbirleriyle olan bağlantılarının oluşturduğu dizide, sonuçtan zemine doğru bir yük- selme söz konusu olduğunda, koşullu olanlara mantıksal olarak öncelikli olan, ko- şullu olanların içine yerleşebileceği dizinin bütünlüğünü mümkün kılan, koşulsuzlar olarak idelere varılmaktadır. Zeminden sonuca giden dizide, yani idelerin mantıksal kullanımlarında ise, ideler, koşullu olanları birbirlerine bağlayarak gerçekleştirdikle- ri çıkarımlarla, onlara bütünlük kazandırmaktadırlar. Mantıksal kullanımı itibarıyla akıl, kategorik, koşullu ve ayrık yargılara uygun gelen kategorik, koşullu ve ayrık tasım olmak üzere üç tür çıkarımda bulunmaktadır. Bu üç tür çıkarımı yapmayı olanaklı kılan üç ide vardır: Ruh, Evren (Dünya-Kozmos) ve Tanrı.

Kant'a göre, müdrikenen gelen yargıları birbirlerine bağlayarak aklın çıkarım yapmasını sağlayan bu üç ideyi, hissetmedeki çeşitliliğin hayalgücü yoluyla sentezle- nerek, yargılar zemininde müdrikenin kavramları altına getirilmeleriyle kurulan ve hissetmede karşılığı olan bir nesne olarak ele almak, aklın diyalektik kullanımına yol açmaktadır. Müdrike yoluyla kurulan nesne tikel, sonlu ve koşullu olandır. Koşul- suz ve sonsuz olanı bu şekilde kurulan ve hissetmede karşılığı olan bir nesne olarak almak, aklın içine düştüğü bir yanılgıdır. Ruh'un bu şekilde bir nesne, bir töz olarak alınmasından paralojizmler, Evren'den antinomiler ve Tanrı'dan da, onun varlığı- na, var olduğuna dair kanıtlamalar ortaya çıkmaktadır. Eleştirel Felsefe öncesindeki metafizik, Ruh'u, Evren'i ve Tanrı'yı bir nesne, bir töz olarak düşüncesinin içeriği kılmakla, hissetmede karşılığı olmayana, hissetme yoluyla verilmeyeni, hissetmede karşılığı varmış, hissetmede veriliyormuş gibi almakta ve aklın Kant'ın belirlediği sınırlarının ötesine geçmektedir.

Hegel'in, antinomilerin yapısı ve Tanrı'nın varlığının ontolojik kanıtlanması konularında Kant'a getirdiği eleştirileri çok genel olarak ele almak, hem Hegel'in düşüncesinde Kavram'ın ne olduğuna dair önemli ipuçları verecek, hem onun ne olduğunun betimlenmesine geçişi sağlayacaktır.

"İkinci koşulsuz nesne"³⁴ olan Dünya'nın, akıl tarafından kavranılmaya çalışılması durumunda, akıl antinomilere düşmektedir. Kant'a göre, Dünya idesi yoluyla Akıl, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtında belirlediği yargı tablosundaki koşullu yargıya ve kategori tablosundaki nedensellik kategorisine uygun bir tarzda, koşullu tasım çı- karımlarında bulunmaktadır. Dünya idesi, nedensellik zinciri içinde birbirleriyle ba- ğıntılı koşulları kuşatan bütünlüğü ifade eder. Tezahürlerin bütünü olarak bu koşul- suzun kendisi tecrübeye verilmaz. Tecrübeye verilen bir nesne olarak ele alındığında, ona dair birbirlerine karşıt iki geçerli kanıtlama, örneğin Dünya'nın sonsuz olduğuna ve Dünya'nın sonlu olduğuna dair kanıtlamalar, eş değerde yapılabildiğinden, akıl

³⁴ Agy., sf. 307.

çelişkiye düşmektedir. Hegel, Kant'ın ele aldığı biçimiyle antinominin, aynı nesne üzerine iki karşıt önermenin eşit bir zorunlulukta evetlenmesi olduğunu belirtir.³⁵ Burada çelişki, Dünya'nın kendisine değil, kendisi tecrübeye verilmemiş halde tecrübeye veriliyormuş gibi alınarak, esasen tecrübeyi olanaklı kılan koşulsuzun nesne olarak kavranması itibarıyla, ona dair çıkarımlarda bulunan akla aittir. Hegel'e göre çelişkiye düşenin sadece akıl olduğu varsayımı, şeylerin kendinesinin (*en soideschoses*) bilinebilirliği varsayımıyla örtüşür. Hegel'e göre de, antinomi, aynı nesne üzerine iki karşıt önermenin eşit bir zorunlulukta evetlenmesidir; çünkü Hegel'e göre belirli bir nesne belirli bir süreç sonucunda, yani kendi (*selbst*) olma süreci sonucunda ortaya çıktığından, bu karşıt belirlenimler nesnenin kendi olma sürecine ait, bu süreçte açığa çıkan belirlenimlerdir. Daha açık bir ifadeyle, nesne kendi olma sürecinin bir aşamasında, bu karşıt belirlenimlerin biriyken, diğer bir aşamasında bu karşıt belirlenimlerden diğeridir ve nesneyi ortaya koyan devinim bu karşıt belirlenimlerin birliğidir. Dolayısıyla Hegel'e göre, antinomilerin olumlu ve hakiki anlamı, her edimsel olanın kendi (*selbst*) olma sürecinde karşıt belirlenimleri içeriyor olması olgusundan oluşur. Bu nedenle, Hegelci düşüncede bir nesneyi bilmek demek, karşıt belirlenimlerin somut bir birliği olarak o nesnenin bilincinde olmak demektir. Yani, antinomiler, birbirleriyle ilişki içinde durmayan, dolayısıyla soyutlukta kalan iki karşıt belirlenimin eşit geçerlilikte bir nesneye ait belirlenimler olduğunun iddia edilmesiyle ortaya çıkan çelişkiler değildir. Hegel, nesneyi, birbirleriyle ilişkileri bakımından bu karşıt belirlenimlerin somut birliği olarak görmekle, çelişkinin nesnede de bulunduğunu düşünmektedir. Tam da bu nedenle ona göre, antinomilerin sayısı dört değildir. Antinomiler her bir cinsteki tüm nesnelere, her temsil, her kavram ve her ide de bulunurlar.³⁶

Hegelci düşüncede kavramsal olarak sonsuzun ne olduğunun anlaşılmasına olanak vermesi bakımından, antinomilerden sonra ikinci olarak ele alacağımız nokta, Tanrı'nın var olduğunun ontolojik olarak kanıtlanmasıdır, yani Tanrı'nın var olduğunun çelişmezlik ilkesi zemininde Tanrı'nın kavramından – Kavram'dan – çıkarılması işlemidir. Hegel, ontolojik kanıtlamanın geçersiz olduğu yönündeki düşüncede bulunan karşıtlığın, düşünce ve varlık arasındaki karşıtlık olduğunu belirtir.³⁷ Kant'ın düşüncesine göre, nasıl ki aklın ideleri tecrübe yoluyla verilmiyorsa, tecrübeye içerilmemişse, aklın idelerinde de tecrübeye ait bir şey bulunmaz. Başka bir ifadeyle, nasıl ki, tümel, koşulsuz olan empirik olarak verilmiyorsa, yani empirik olanda tümel, koşulsuz bulunmuyorsa; tümel, koşulsuz olanda da belirlenmiş olan içerilmemiştir. Hegel burada belirlenmiş olan ile kastedilenin varlık olduğunu belirtir.³⁸ Oysa Hegel'e göre, Tanrı söz konusu olduğunda, herhangi bir tikel kavramdan tür bakımından farklı bir kavram (nesne) söz konusudur. Sonlu ve tikel olanları kendileri

³⁵ Agy., sf. 307.

³⁶ Agy., sf. 309.

³⁷ Agy., sf. 314.

³⁸ Agy., sf. 314.

itibarıyla ele aldığımızda, onların varoluşları (*dasein*),³⁹ kavramlarından ayrıdır. Fakat Tanrı söz konusu olduğunda, onun kavramı – Kavram – varlığı (*sein*) içermektedir. Hegelci düşüncede varlık, yalın, belirlenimsiz ve dolayimsiz⁴⁰ olarak saf düşüncedir. Yani, varlık belirlenimsiz olan olarak belirlenmiştir. Varlığın belirlenmemişliği, belirlenimin iptal edilerek aşılması değil, tüm belirlenmişlikten önceki belirlenmenin yokluğu ve bu yokluğun dolaysızlığıdır. Kavram ise, varlık (*sein*) ve özü (*wesen*) koruyarak ve saklayarak iptal eder, böylelikle onların birliği olarak onları kendisinde örtük olarak içerir. Kavram varlıktır – vardır –, fakat Kavram sadece varlık – belirlenmemiş varlık – değildir; öz olarak kendisini belirleyen, kendisini belirlenmiş olarak vaz edendir ve varlık (*sein*) ile belirlenmiş varlığın (*dasein*) birliğidir. Bu nedenle Kavram'ın sadece varlık – var – olduğunu belirtmek, Kavram'ın tek taraflı, soyut ve eksik bir ifadesidir.⁴¹ Hegel'e göre Kavram varlık – var – olduğu kadar, varlığın dolaysızlığından, soyutluğundan ve belirlenimsizliğinden çıkarak kendini belirleyen, belirlenime sokan varlıktır. Kavramsal olarak ele alındığında, en zengin belirlenimlere sahip olan en hakiki varlık Kavram'dır.

³⁹ Hegel'de *dasein*, kavramsal olarak, bir belirlenime sahip varlıktır (*sein*) ve kavramsal olarak özdeşlik ve ayrımı koruyarak ve saklayarak iptal eden zemine – zeminine – sahip olduğunda varoluş (*existenz*) olarak adlandırılır. *Dasein*, varlık alanındaki bir kategoriye; *existenz* öze ait bir kategoridir. Bir şeye, dolaysız olarak var – var olan – dediğimizde ya da bir şeyin varlığı – var olması – dolaysızlığı içinde alındığında, o *dasein*'dir. *Dasein*'i *dasein* yapan koşullar, yani *dasein*'i ortaya çıkaran edimselliğin içinden geçtiği moment'ler söz konusu olduğunda, *dasein*, *existenz* olur; yani, bu moment'ler bakımından, kendisinde, özdeşliği ve ayrımı içeren *existenz* olarak tanımlanır. Örneğin Doğa kendisi, dolaysızlığı, yani yalın gerçekliği itibarıyla ele alındığında, *dasein*'dir; oysa Doğa, kendi olma sürecinde İde'nin kendisini vaz etmesi olarak alındığında, Doğa'nın *dasein*'i *existenz* olur. Vaz edilmiş İde olarak Doğa, *existenz*'tir.

⁴⁰ Dolayım ve belirlenim için bir öteki – kendisinin ötekisi – gerekir, oysa varlık kendisi olarak bir öteki tarafından dolaylı kılınmaz ve belirlenemez.

⁴¹ Tanrı'nın sadece varlık – var – olduğunu söylemek, Hegel'e göre, Tanrı'nın soyut ve belirlenimsiz olduğunu, belirlenimli şeylerin oluşturduğu dünyayla karşıtlık içinde, bu dünyanın öteki tarafı olduğunu söylemektir. Tam da bu öteki taraf olmakla kendisi kendi karşıtıyla – ötekisiyle – sınırlandırıldığından, belirlenimsiz ve soyut olduğu kadar, sınırlı ve sonludur da. Bu nedenle, Tanrı'nın Hegelci olmayan anlamda, yani dolayım içermeyen kavramından – düşüncesinden – hareketle, Tanrı'nın varlık – var – olduğuna dair dolaysız, kavramsız bilgi, Tanrı'nın sadece varlık – var – olduğu bilgisinde kalacaktır ve Hegel'e göre, Tanrı'ya dair böyle bir bilgi eksik bir bilgidir. Tanrı'nın sadece dolaysız bilinebileceğini iddia edenlere göre, Tanrı'nın dolaylı bilgisi söz konusu olamaz; çünkü, dolaylı olarak bilmek koşullu olanlara dair kavramsal bir bilgidir, yani onların kavram yoluyla gidimli (*discursif*) bilgisidir. Bu bakımdan, Tanrı'nın ne olduğuna dair bilgi dolaylı bir bilgi olduğunda, dolaylı bilgi koşullu olanlara ilişkin olduğundan, Tanrı koşullu olana indirgenmiş olur. Tanrı'nın koşullu olana indirgenmemesi için, Tanrı sadece dolaysız olarak bilinebilir. Hegel'e göre, Tanrı'ya dair dolaysız bilgi, Tanrı'nın sadece varlık – var – olduğu düşüncesinde kalır. Oysa Hegel'in sisteminde dolaysızlığa yer yoktur: Tanrı kendi kendisini koşullandıran, koşullu olarak vaz edendir; fakat soyut, koşulsuz varlığıyla koşullu varlığını – varoluşunu – dolayımlandırarak onların birliğini kurar, onları düşünce olarak düşüncesinin içeriği kılar ve böylelikle dolayımlanmış olarak koşulsuzluğuna geri döner. Sürecin sonunda o artık soyut koşulsuz değil, bizzat somut koşulsuzdur.

Hegel'e Göre Kavram ve Sonsuz Kavramı

Hegel'e göre, eğer bir öğreti, Kavram'ın doğasına uygun bir tarzda kavranmasıyla hakiki bir sonsuzluk öğretisi oluyorsa, bir öğretiyi hakiki sonsuzluk öğretisi kılan Kavram nedir ve Kavram'ın doğru bir şekilde kavranması ne demektir?

Hegel'e göre, Kavram, nesnelere ortak olarak bulunan öğelerden soyutlama yoluyla elde edilen genel bir temsil ya da müdrikeye ait bir düşünce belirlenimi değildir. Kavram'ın genel bir temsil ya da içeriğe dışsal olan ve ondan ayrımı içinde bulunan belirli bir kavram ya da belirli kavramlar biçiminde ele alınışı, müdrikenin onu kavrama tarzıdır. Yani, Hegel'e göre, müdrikenin Kavram'dan anladığı, belirli olanlardan soyutlama yapılarak elde edilen, belirli olanlara ilişkin, birbiri karşısında dışsal ve bağımsız duran, yani birbirleriyle ilişki içinde durmayan, dolaylımsız, soyut belirlenimler olarak genel temsillerdir. "*Kavram söz konusu olduğunda, gözlerimizin önüne sadece soyut tümelliğin gelmesi olağandır ve bu bakımdan o, çoğu zaman genel bir temsil olarak tanımlanır. (...) Bu, müdrikenin kavramı anlama biçimidir.*"⁴² Hegel, Kavram'ın soyut tümel olduğu görüşüne katılır. Fakat Kavram sadece soyut tümel olmayı değil, bundan fazlasını ifade eder ve Kavram'ın soyut tümel olması, belirli olanlara ilişkin genel temsillerin soyut tümel olmasından farklıdır. Kavram, içeriğe dışsal ve ondan ayrımı içinde, içeriğe dair birbirleriyle ilişki içinde durmayan soyut belirlenimleri – düşünceleri – ifade etmez. Çünkü Hegel'e göre içeriği, bizzat kendisini belirleyerek vaz eder ve Kavram'ın soyutluğu, içeriğin vaz edilmesinden önceki dolaylımsızlığını ifade eder. Fakat, Kavram dolaylımsız, kendinde soyut tümel olduğu kadar, müdrikenin belirli kavramlarını örtük olarak içerir ve soyut tümel olarak dolaysızlığında, o belirli kavramların birbirleriyle bağlantılarının korunarak ve saklanarak değillenmiş bütünlüğüdür. İçeriği de, kendinde örtük olarak içerdiği bu bağlantılara göre vaz eder. Fakat kendinde soyut tümel olarak dolaysız olduğundan, bu dolaysızlığı bakımından henüz belirlenmemiş yalın bütünlüktür.⁴³

⁴² **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 592.

⁴³ Hegelci düşüncede Kavram, varlık ve özün birliğidir, kendisini öze dolaylımsız kılması varlıktır. Yani, Kavram varlığın öze girdiği dolaylımsız korunarak ve saklanarak iptal edilmesidir. Kendinde alındığında bu dolaylımsız iptal edilmiş dolaysızlığıdır. Bu bakımdan kendisinde varlığa ve öze ait kavramları – kategorileri – örtük olarak içerir. Kavram dolaysız, yani soyut tümel olması bakımından henüz belirlenmemiş olandır, fakat dolaylımsız iptal edilmiş dolaysızlığı olarak belirlenimleri örtük olarak içerdiğinden ve bu bakımdan kendisinde kendisiyle yalın ilişki olduğundan belirlidir. Bu nokta Kavram'ı, tamamen belirlenmemiş olarak belirlenen varlıktan ayırır. Biz burada başlangıç Kavram ile yaptığımız için, onun kendinde olduğu gibi, yani dolaysız, belirlenmemiş, ayırdan yoksun ve soyut tümel olarak alıyoruz. Oysa Hegel Kavram'dan değil, hiçbir belirlenim içermeyen, hiçbir dolaylımsız iptal edilmiş olarak da içermeyen varlıktan başlar ve varlıktan hareketle diyalektik olarak kategorileri birbirlerinden türeterek – onların birbirlerinden zorunlu olarak çıktıklarını göstererek – Kavram'a varır. Böylelikle Kavram, varlığa ve öze ait belirlenimleri – kategorileri – içeren, öze dolaylımsız varlıktır; belirlenimler açısından en zengin varlıktır. Fakat kendisinde bu belirlenimlerin iptal edilmiş dolaysızlığıdır ve kendisinde henüz kendisini belirlemiş olan değildir. Hegel'in başlangıç niye Kavram ile yapmadığına dair bakınız: **Ansiklopedi Mantığı**, sf., 589-590.

Hegel'e Göre Yargı ve Sonlu

Hegel'e göre Kavram tümellik, tikellik ve teklik (bireysellik) olmak üzere üç moment içerir.⁴⁴ Soyut tümellik Kavram'ın moment'lerinden sadece biridir, yani Kavram sadece kendinde (*an sich*) soyut tümeldir. Kendinde, ister sadece varlık, isterse de dolayımın iptal edilmiş dolaysızlığı olarak alınsın, soyut tümelliği ifade eder.⁴⁵ Soyut tümellik olarak Kavram, dolayımısız, ayrılaşmamış ve belirlenimden yoksun olan yalın bütünlüktür. Fakat kendisinde belirlenimi örtük olarak içerir, yani kendisinde, kendisinde olduğu gibi olmamayı örtük olarak içerir. Kendisindeki böyle bir çelişkiden dolayı, kendisine yükselttiği varlık ve öze ait kategorilere uygun olarak, yani onların daha ileri, gelişmiş belirlenimler olmalarını sağlayarak, kendisini kendinde olmadığı bir tarzda vaz eder. Kendi yalın içselliğinin örtük içeriğini, kendisini tikel ayrımlara bölerek dışsallaştırır: “Genelde değilleme olarak ya da ilk, dolaysız değillemeye uygun olarak, tümel tikel olarak belirliliği içerir; ikinci değilleme, yani değillenmenin değillenmesi olarak, mutlak belirlilik ya da bireysellik ve somutluktur.”⁴⁶ “Kavram, sadece varlık ya da dolaysız olan değildir, dolayımı da içerir; bununla birlikte dolayım onun kendisindedir ve kavram kendisi yoluyla ve kendisiyle dolaylı kılınandır.”⁴⁷ “Tümel kendisini belirler, ve bu nedenle kendisi tikeldir; belirlenme onun ayrımdır; o sadece kendisinden ayırt edilir.”⁴⁸

Kavram, kendisinde olmadığı bir biçimde, kendisinin örtük içeriğini tikel ayrımlar çeşitliliğine bölerek kendisini dolayımly kılar ve gerçekleştirir. Kavram'ın örtük içeriğini – kendisini – bu şekilde ayrımlaştırarak, tikelleştirerek, yani yarararak dışsallaştırması, Hegel'e göre Kavram'ın yargısıdır, en genel anlamda yargıyı verir. “Kavramın vaz edilmiş bu tikelliği yargıdır.”⁴⁹ “Yargı, Kavram'ın kendisinde vaz edilmiş, Kavram'ın belirliliğidir.”⁵⁰ “Kavramın için ayrılaşması ve belirlenimi yargıda mevcuttur, çünkü yargılama edimi kavramı belirleme edimidir.”⁵¹ “Kavramın kendi etkinliği yoluyla vaz edilmiş olan, kendisinin, moment'lerinin ayrımında bu bölünüşü, anlamı kavramın tikelleşmesi olarak kavranan yargıdır.”⁵² Hegel'e göre yargı, Kavram'ın orijinal yarılması⁵³ yoluyla çeşitliliğin ortaya konulmasıdır. Bu nedenle, çeşitliliğin – nesnenin – kavram altında içerilmesiyle ya da kavramın nesneye dışsal olarak yüklenmesiyle, nesne ile kavram arasındaki ilişkinin kurulduğu bir birlik değildir. Yargıyı meydana getiren öğeler birbirlerine dışsal ve birbirlerinden bağımsız olarak mevcut değillerdir. Yargı,

⁴⁴ **Mantık Bilimi**, sf. 600 ve Hegel, G.W.F., **Estetik**, Cilt 1, Çevirenler: Taylan Altuğ ve Hakkı Hünler, Payel, 1994, sf. 108.

⁴⁵ Hegel, **Phénoménologie de l'Esprit**, ..., sf. 38.

⁴⁶ **Mantık Bilimi**, sf. 603.

⁴⁷ **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 594.

⁴⁸ **Mantık Bilimi**, sf. 606.

⁴⁹ **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 412.

⁵⁰ **Mantık Bilimi**, sf. 623.

⁵¹ **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 412.

⁵² **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 595.

⁵³ Bakınız: **Mantık Bilimi**, sf. 625 ve **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 413.

Kavram'ın kendisini nesne olarak, yani o nesneyi o nesne kılacak olan tikel belirlemeler çeşitliliği olarak vaz etmesinin mantıksal ifadesidir. Fakat Kavram, kendisinde varlık ve özün örtük bütünlüğü olduğundan ve belirli bir kavram olmadığından, belirli bir nesneyi değil, kavramsal olarak nesnellik alanının bütünlüğünü vaz eder.⁵⁴ “Mutlak olarak kendisiyle özdeş olumsuzluk olarak Kavram, kendisini belirleyendir; söylediğimiz gibi Kavram, bireysellikte kendisini yargıya belirlemede, gerçek bir şey, (var) olan bir şey olarak kendisini çoktan vaz eder; bu hala soyut gerçeklik kendisini nesnellikte tamamlar.”⁵⁵ “Nesnellik, (...), Kavram'ın gerçekliğinden başka bir şey değildir.”⁵⁶ Dolayısıyla, Kavram'ın kökeninde nesnelere değil, nesnelere kökeninde Kavram bulunur.⁵⁷ “Kavram hakiki olarak ilk olandır ve şeyler, kendilerine içkin olan ve kendilerinde kendisini inşa eden kavramın edimselliğiyle neyseler o olurlar.”⁵⁸

Yargı, Kavram'ın kendisini – kendi örtük bütünsel içsellliğini – yarararak, kendisini nesnellik olarak vaz etmesini ifade eder. Nesnellik alanı, Kavram'ın soyut tümelliğini deşilleyerek kendisini tikel, yani belirli ayrımlara bölmesiyle ortaya çıkar. Bu tikel ayrımlar varlığın belirlenmiş halleri, yani belirliliğe sahip varlıklardır. Başka bir ifadeyle ‘olmak’ın (*sein*) belirlilik kazandığı belirli olanlardır (*dasein*) ve kendileri bakımından değil, ama Kavram bakımından alındıklarında, zeminleri olması itibarıyla varoluşa (*existenz*) sahiplerdir, varoluşlardır.⁵⁹ “Gerçeklik genel olarak, belirli bir varlık (*dasein*) olarak varoluşa (*existenz*) girmeyi ifade ettiğı oranda, yargı, Kavram'ın en yakın gerçekleşmesi olarak tanımlanabilir.”⁶⁰

⁵⁴ Burada iki önemli noktanın ayırt edilmesi gerekir. İlki, daha önce de belirttiğimiz gibi, Kavram sadece nesnellik alanının kavramını vaz eder. Nesnellik alanının kendisini, yani doğayı (ya da evreni) vaz edecek olan Kavram'ın daha ileri bir belirlenimi – onun hakikati – olarak İde'dir. Kavram ve nesnellüğün kavramını iki ayrı kavram olarak ele almamak gerekir. Kavram, nesnellik olarak, nesnellik biçimi içerisine girerek kendisini kendisi için görünür kılar; bu da, Kavram'ın kendisini nesnellüğün kavramı olarak belirlemesi anlamına gelir (bakınız: **Mantık Bilimi**, sf. 612). İkinci olarak, başlangıcı Kavram ile yaptığımız için, ayrımı göz ardı ederek, Kavram'ı varlık gibi, yani ilk dolaysız olan olarak aldığımız gibi (bakınız: Dipnot 43), daha ileri ayrımlara bölünmelerini göz ardı ederek, tikelliği, yargıyı ve nesnellığı birbirlerine karşılık düşüyorlarmış gibi ele aldık. Oysa tikellik, tümellik ve tekillik gibi, Kavram'ın kendinde (*an sich*) içinden geçtiğı bir belirlenim, moment iken, yargı tikelliği kendisinde örtük olarak içeren Kavram'ın daha ileri bir belirlenimidir. Kavramsal olarak yargı ve tasım belirlenimlerini kendisinde içermeyen Kavram, kendisini nesnellik olarak gerçekleştiremez. Bu makalede ayrımların daha fazla detayına inmek mümkün değildir, başlıktaki “ana hatlar” ifadesi de buradan ileri gelmektedir. Detaylar Ansiklopedi Mantığı'nda çoğu zaman örtüktür, açık bir şekilde Mantık Bilimi'nde ele alınmışlardır.

⁵⁵ **Mantık Bilimi**, sf. 705-706.

⁵⁶ Hegel, **Estetik...**, sf. 109.

⁵⁷ 54. dipnotta belirttiğimiz gibi, nesnellüğün kavramının kökeninde kavram bulunur, nesnellüğün kendisinin kökeninde ise İde.

⁵⁸ **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 594.

⁵⁹ *Dasein* ve *existenz* için, bakınız dipnot 39.

⁶⁰ **Mantık Bilimi**, sf. 623. Hegel'e göre, tikel olanların varoluşlarıyla kavramları arasında tam bir uyum söz konusu değildir; yani onlar, kavramlarının tamlığı bakımından yetersiz bir varoluşa sahiptirler. Bu nedenle, tikeller, eğer kavramlarının içeriğine uygun bir tarzda gerçekleşmişler, kavramlarının en yakın gerçekleştirmesidirler.

Hegel'e göre, belirlenmiş varlık olarak *dasein*'in 'da'sı mekansal belirliliği, mekana dair belirlenmişliği değil, varlığın – olmanın – belirliliğinin vaz edilmiş olması anlamına gelir. *Dasein*, belirliliğe (*Bestimmtheit*) sahip varlıktır – var olmaktır. Var olan belirlilik dolaysızlığı itibarıyla alındığında niteliktir.⁶¹ Herhangi bir şey ne ise niteliği yoluyla odur ve o şey niteliğini kaybettiğinde, artık olduğu şey olmaz. Varlığın değiştirilmesi olarak var olan belirlilik – nitelik – gerçektir, yani gerçekliği (*realität*) verir. Nitelik olarak var olan belirlilik, dolaysızlığı itibarıyla alındığında diğer belirlenimlere ilgisiz ve onlardan bağımsızdır. Fakat nitelik var olan, vaz edilmiş belirlilik olması bakımından kendisinde kendi değilini içerir. Yani, kendi dolaysızlığı, soyutluğu itibarıyla alındığında, kendisinin değil –olumsuzu – bir var olan belirlilik (*dasein*) değildir, kendi değil – olumsuz – tarafından belirlenmiş bir belirlilik olarak ortaya çıkmaz. Niteliğin kendi değilini içermesi ve bu değil tarafından değillenerek ortaya konan olumlu bir belirlenim olması, onun var olan, vaz edilmiş bir belirlilik olmasına bağlıdır. Bu nedenle, ancak (herhangi) bir şeyin (*Etwas*) *dasein*'i – bir şey olarak *dasein* – olması bakımından, kendisinde kendi değil olan belirlenimi içerir.⁶² Fakat yine, kendisinde olduğu gibi olumlu bir belirlenimdir. Kendi belirleniminin değil olan belirlenim de, yani kendi belirleniminin karşıtı olan belirlenim de, dolaysızlığı itibarıyla ilki gibi eşit ölçüde bir *dasein*'dir ve bunlar birbirleriyle bağıntıları bakımından vaz edilmiş olduklarında, bu ikinci *dasein* ilkinin karşısına bir öteki (başka) olarak çıkar. İlk belirlenimin karşısına bir öteki olarak çıkan belirlenim de, kendisi, dolaysızlığı itibarıyla alındığında, ilki gibi olumlu bir belirlenimdir.

Vaz edilmiş olmanın dolaysızlığı bakımından ele alındıklarında, bir şey başka bir şeyin ötekisidir, fakat var olan belirlilikler olarak bu bir şeyler kendilerinde ötekiliği – öteki olmayı – içerirler. Kendilerinde öteki olmayı içermek demek, kendileri var olan – vaz edilmiş – belirlenimlerken, henüz vaz edilmemiş kendi ötekilerinin belirlenimlerinin kendinesini içerdikleri anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, var olan

⁶¹ **Mantık Bilimi**, sf. 109 ve **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 356.

⁶² Bir şey (*Etwas*), kendi-için-varlığın (*Fürsichsein*) dolaysızlığı olarak kendi-içinde-varlıktır (*Insichsein*). 'Bir' olmak, *dasein*'a ait dolayımın iptal edilmiş dolaysızlığı olarak kendi-için-varlıkta ortaya çıktığından ve kendi-için-varlık bu aşamada henüz dolaysız olduğundan, *dasein* dolaylılık bakımından, yani kendisinde kendisi olmayı içermesi ve 'bir' olması bakımından, kendi-içinde-varlığın – bir şeyin – *dasein*'idir. Kendi-içinde-varlık bir şey olarak *dasein*'dir. *Dasein*'in kendisi, dolaysızlığı bakımından alındığında, kendi belirleniminin değilinden bağımsız olumlu bir belirlenimdir. Kendisini dolayma sokarak vaz edilmesini olanaklı kılacak belirlenim de, kendi dolaysızlığında ilk belirlenim gibi olumlu bir belirlenimdir. Buna göre, kendi dolaysızlıkları bakımından ikisi arasındaki bağıntı örtüktür. Oysa, bu birbirine karşıt iki belirlenimin birbirleriyle bağıntısı, kendi-için-varlıkta belirtik hale gelir, yani *dasein*'in belirliliğinin sadece olumlu olması ve ancak örtük olarak olumsuzunu içermesi, kendi-için-varlıkta belirtik hale gelerek, olumlu belirlenimin olumsuzu tarafından değillenerek belirlendiğini ortaya çıkarır (Bakınız: **Mantık Bilimi**, sf. 115 ve **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 525). Bu bakımdan Hegel, her belirlenimin bir değillenim (*omnis determinatio est negatio*) olduğu konusunda Spinoza'ya katılır (**Mantık Bilimi**, sf. 113 ve **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 525).

belirliliklerinde, kendi ötekileri olan belirlenimlerin kendinesini (*an sich*) içerirler. Bir şeyin başkalığı (ötekiliği) kendisinde içeriyor olması, onun başkası-için-varlık (*sein-für-anderes*) olduğunu ifade eder. Başkası-için-olmak, bir şeyin var olan belirlenimiyle karşıtlık içinde, o şeyin bu belirleniminin kendisinde içerilmiş, kendinde (*an sich*) olan belirlenime doğru olmaktır. Bir şeyin kendisinde başkası için olması, vaz edilmiş kendisinin sınırlandırıcıdır (*Grenze*). Sınır bir şeyin belirliliğidir. “*Bir şey sınırı yoluyla ne ise odur, ve sınırında niteliğine sahiptir.*”⁶³ Hegel’e göre nitelik olarak sınır, yani niteliksel sınır,⁶⁴ bir yandan bir şeyin gerçekliğini verirken, öte yandan onun değillenmesidir. Yani, nitelik olarak sınır, biri vaz edilmiş, diğeri vaz edilmemiş iki karşıt belirlenim, birbirlerinin ötekisi olan belirlenimler, arasındaki orta terimdir ya da vaz edilmeyi bir süreç olarak aldığımızda, bir şey (*etwas*) olarak dasein’in belirliliğinin, henüz vaz edilmemiş, ilkinin karşıtı – ötekisi – olan örtük belirlilik tarafından değillenmesi sürecinde, ikisi arasındaki dolayımıdır. “*Sınır, onun yoluyla bir şeyin ve başkasının [ötekisinin] her birinin (var) olduğu kadar (var) olmadığı dolayımıdır.*”⁶⁵ Hegel’e göre, bir şeyin hem gerçekliğini veren ve hem de aynı zamanda onun değillenmesi olan, bu bakımdan bu şeyin belirliliğinin karşıtı – ötekisi – olan belirliliği veren sınır, böyle bir çelişki olarak, bir şeyi kendi ötesine geçmeye zorlar. Bir şeyin kendi ötesine, yani kendi belirleniminin karşıtı olan belirlenime geçmesi, onu sonlu bir şey olarak ortaya koyar. “*Onun yoluyla kendi dışına ve ötesine yöneltildiği ve zorlandığı, kendisinin çelişkisi olarak vaz edilmiş için sınırına sahip bir şey, sonludur.*”⁶⁶ Bir şeyin sonluluğu, onun niteliği ve bu niteliğin değilini ifade eden sınırından ileri gelir. Bir şeyin belirliliğinin, yani niteliğinin kendi karşıtı – ötekisi – olan belirliliğe geçmesi, böylelikle sona ermesi, onun niteliksel olarak değişmesidir. “*Bir şey niteliğinden dolayı, ilk olarak sonlu ve ikinci olarak başkalaşabilir.*”⁶⁷ Bir şeyin başkalaşması, yani niteliksel olarak değişmesi, o şeyin oluş içinde olduğunu ve bu oluş içerisinde bir sona sahip olduğunu gösterir. Sonlu olanın belirleniminin, bu belirleniminin karşıtı – ötekisi – olan belirlenime doğru olması, ona doğru niteliksel olarak değişmesi, sonlu olanın oluş içinde olduğunu ifade eder. Yani, sonlunun oluş içinde olma süreci, kendisinde örtük olarak içerdiği kendi karşıt belirlenimi tarafından değillenme sürecidir. Kendi belirleniminin karşıtı – ötekisi – olan belirlenimi kendisinde örtük olarak içerdiğinden, bu süreç, onun kendisiyle ilişkisi, fakat kendisiyle olumsuz ilişkisidir ve bu olumsuz ilişkinin sonucu onun sonudur. “*Sonlu şeyler vardırlar ((var) olandırılar), fakat onların kendileriyle ilişkileri, onların olumsuz olarak kendileriyle ilişkili olmaları ve bu asli kendiyile ilişkide onları kendilerinin ve varlıklarının ötesine göndermesidir. Onlar*

⁶³ **Mantık Bilimi**, sf. 126.

⁶⁴ Niteliksel sınır ifadesi, onun niceliksel sınırdan ayırt edilmesi için kullanılmaktadır. Niteliksel sınır, niceliksel sınır gibi dışsal değil, içsel sınırdır.

⁶⁵ **Mantık Bilimi**, sf. 127.

⁶⁶ **Mantık Bilimi**, sf. 129.

⁶⁷ **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 357.

vardır, fakat bu varlığın hakikati onların sonudur."⁶⁸ Sonlu olanlar başkası – öteki – için olduklarından sona ererler ve sonlu olmaktan öte bir belirlenime sahip değillerdir. "*Sonlu şeylerin belirlenimi ya da kaderi onları sonlarından öteye götürmez.*"⁶⁹

Sonlu olanların sonlu olmaktan, sonu gelecek olmaktan öte bir belirlenime sahip olmaması, yani niteliğinin kendi ötekisi (başkası) tarafından değillenecek olması, onun kendi ötekisi (başkası) olarak sonsuza geçmesi, başkalaşıma uğraması anlamına gelir. Sonsuz olmak, sonsuza geçmek, sonsuz tarafından değillenmek, sonlu olma belirleniminin kendisinde kendinde (*an sich*) olarak vardır. Fakat sonlunun sonsuz tarafından bu şekilde değillenecek sonunun geleceğine dair düşünce, sonlunun dışında, karşısında, ötesinde hali hazır mevcut, verili bir sonsuz varsayar.⁷⁰ Çünkü sonlunun kendi karşıtı – ötekisi – sonlu olmayan olarak sonsuzdur ve sonlunun sonlu olması demek, kendisinde örtük olarak içerdiği bu ötekisi tarafından değilleneceğini ifade eder, yani sonluda, kendi karşıtı – ötekisi – olarak bu sonsuz örtük olarak içerilmiş ve verilmiştir. Böyle bir sonsuz, sonlunun karşısında, ötesinde sonlunun değillenmesi, yani sonlu olmayan olarak alınır. Fakat sonlunun sınırı, aynı zamanda kendi ötekisi olarak sonsuzun değillenmesinin sınırı olduğundan, sonsuz sonlu gibi sınırlı, sınırından dolayı da sonlu bir şeydir. Esasen, sonlunun değillenecek kendi karşıtı, ötekisi olan sonsuza geçmesinde, kendi başkasına başkalaşmasında, karşısına yeni bir sınır çıkar, ki bu sınırın kendisi de, kendi ötekisi olarak sonsuza geçilerek, yükselerek kendisinin aşılması gerektiği anlamına gelir. Oysa sonlunun kendi karşıtıyla değillenmesi yoluyla her sınırın aşılmasında, hem sonlu hem de sonsuz açısından, ortaya hep yeni bir sınır çıkar. Hegel'e göre, sonlunun sürekli aşılması anlamına gelen, fakat sonlunun aşılmasının ortaya sürekli yeni bir sonlu çıkardığı süreç kötü sonsuzdur. "*Birbirlerinin niteliksel olarak ötekisi oldukları ilişkide, sonlunun karşısında vaz edilmiş olarak sonsuz, kötü sonsuz olarak, müdrikenin sonsuzu olarak adlandırılacaktır.*"⁷¹

⁶⁸ **Mantık Bilimi**, sf. 129.

⁶⁹ **Mantık Bilimi**, sf. 130.

⁷⁰ Hegel, döneminin insan aklının sonlu olanlara yönelik olması dışında bir kullanımının olmaması ve Sonsuz'un, yani Tanrı'nın sonlunun, sonlu dünyanın verili bir öteki tarafı olduğu yönündeki görüşlerini, Tanrı'nın bir öteki taraf olarak, sonlu dünyaya dışsal, soyut bir şeye (belirli varlığa) indirgenmesini onaylamamıştır. Antik Yunan'ın tanrılarının, siyasi, sosyal, dini ve doğal yaşam olmak üzere dünyaya ve dünyadaki her ana içkin olmaları, Hegel tarafından özellikle kendisinin erken dönemlerinde kabul görmüştür. Fakat, Hegel'e göre, bu tanrılar, doğal güçlerin antropomorfik bir zeminde kişileştirildiği, ama bununla birlikte tam anlamıyla edimsel olamayan ve tamamen bedenleri içerisinde mevcut olan, yani sonlu ve maddi dünyaya içkin olup onu aşamayan tinsel bireysellikler olduklarından, kendilerini belirli varlıklarından – bedensel mevcudiyetlerinden – Tin'in sonsuzluğuna yükseltmezler. Hegel, Tanrı'nın edimselliği içerisinde tin olarak kavranmasını, döneminin Hıristiyanlık algısından ayrı olarak, Hıristiyan Tanrısı'nda bulur. Ona göre, Hıristiyan Tanrısı tam anlamıyla edimsel olan sonsuz tindir.

⁷¹ **Mantık Bilimi**, sf. 139.

Hegelci düşüncede bir şeyin kötü olması, onun mevcut olmadığı anlamında gelmez. Kavramda (belirli kavramında) içerilmiş olanın, kavrama uygun bir tarzda gerçekleşmemesi, kavramla gerçekleşen arasında tam bir uyumun olmaması, şeyin kötü olmasını ortaya çıkarır. Esasen buradaki kötülük, eksiklik anlamına gelir. Kötü sonsuz, sonsuzluğun eksik, yetersiz gerçekleşmesi ve kavranmasıdır. Sonsuzluğun kavramına uygun bir şekilde gerçekleşmemesidir.⁷² Bu nedenle, kötü sonsuz çizgi olarak temsil edilir, çünkü sürecin kendisi sonsuz olarak varsayılsa da, sürekli ortaya çıkan, yine bir sonlu tarafından değıllenecek olan sonludur. Yani, sonsuz olarak temsil edilen böyle bir süreçte, ortaya sürekli bir sonlu çıkar; sonsuzun kendisi elde edilemez.⁷³

Hegel'e Göre Tasım ve Sonsuz

Hegel'e göre, Kavram'ın moment'leri, belirlenimden ve dolayımından yoksun, henüz ayrılaşmamış soyut tümellikten ve kendisini dolayımına sokmasıyla kendi örtük bütünlüğünü tikel, gerçek ayrımlara bölerek soyut tümelliğini değıllemekten ibaret değıldir. Kavram, onların korunarak ve saklanarak değıllenmesi yoluyla ortaya çıkan, bu iki moment'in birliğı olarak tekilliğı de içerir. Kavramın kendisini gerçekleştirmesi, içeriğı olarak örtük soyut bütünlüğünü tikel, gerçek ayrımlara bölerek kendisini dışsallaştırması anlamına gelir. Her bir tikel, gerçek ayırım, Kavram'ın kendindeki (*an sich*) örtük bütünlüğün tek bir belirlenimini ifade eder. Kavram'ın kendisinde (*an sich*) içerilmiş bu örtük soyut bütünlüğün, kendisine tam bir uyum içinde gerçekleşebilmesi için, Kavram'ın soyut tümelliğinin bölündüğü tikel, gerçek ayrımların bütünsel bir birliğinin kurulması gerekir. Bu tikel, gerçek ayrımlar kendilerinde ele alındıklarında, birbirlerinden bağımsız,⁷⁴ birbirleriyle ilişki içinde durmayan, dolaysız belirliliklerdir. Kavram'ın örtük içeriğinin kendisine uygun bir şekilde gerçekleşebilmesi için, Kavram'ın bu tikel, gerçek yönlerinin hepsini içsel olarak belirlemesi ve onları birbirleriyle ilişki, yani birbirleriyle dolayım içine sokarak, onların bütünsel birliğini kurması gerekir.⁷⁵ Kavram'ın tikel, gerçek yönlerini içsel olarak belirleyerek

⁷² Hegel'e göre Mutlak (Tanrı - Bütünlük) dışında, her şey kendisi itibarıyla bir parça eksiklik ve yetersizlik taşır: "*Sadece Tanrı, kavramın ve gerçekliğın hakiki uygunluğudur; tüm sonlu şeyler kendilerinde hakiki olmayan bir şey içerir, bir kavrama ve kavramları için yetersiz olan bir varoluşa sahiptirler*" (**Ansiklopedi Mantuğı**, sf. 479.)

⁷³ Hegel'e göre, niteliksel sonsuz gibi niceliksel sonsuz da, kötü sonsuzdur. Niteliksel sınır içselken, niceliksel sınır dışsaldır. Niceliksel sınır, niceliğın dışsallığı bakımından, hep başka bir niceliksel sınır tarafından, sonsuzun kendisine erişilmeksizin değıllenir.

⁷⁴ Soyut olmak, ilişki içinde durmamak, başka bir şey tarafından belirleniyor olmamak bağımsız olmayı ifade eder, fakat böyle bir bağımsızlık Hegelci düşüncedeki hakiki bağımsızlık değıldir. "*Hakiki bağımsızlık, yalnızca, bireysellik ve tümelliğın birliğinden ve birbirine nüfuz etmesinden ibarettir. Tümel olan, yalnızca bireysel olan aracılığıyla somut gerçeklik kazanır; bireysel ve tikel özne de kendi edimsel varlığının sarsılmaz temelini ve halis içeriğini tümel olanda bulur.*" (Hegel, **Estetik...**, sf. 179.)

⁷⁵ Bu bütünsel birliğı bütün-parça ilişkisi üzerinden ele almamak gerekir. Çünkü Hegel'e göre, bütün-parça ilişkisi mekanik bir ilişki olarak, müdrikeye ait bir ilişki türüdür. Böyle bir ilişkide parçalar,

kurduğu dolayımli birlik, Kavram'ın soyut tümelliğine, tikel, gerçek ayrımlarıyla dolayımlanmış olarak geri dönmesidir.⁷⁶ Burada, dolayımlanmış olarak kendisine geri dönülmüş soyut tümel, Kavram'ın edimselliği itibarıyla somutlaşmış tümel olarak tekilliktir.⁷⁷ Tekilliği ortaya çıkaran edimselliğin mantuksal ifadesi tasımdır. Tasım, Kavram'ın soyut, dolaysız ve örtük bütünlüğüyle, bu bütünlüğün tikel, gerçek ayrımlaşmalarıyla dolayımli kılınarak kurulan somut, dolayımli birliktir. “*Tasım, tam olarak vaz edilmiş Kavram'dır; bu nedenle rasyoneldir. Müdrüke, soyutlama ve tümellik biçimiyle izole etmeye sıkı sıkıya tutunmuş belirli Kavram'ın yetisi olarak ele alınır. Fakat akılda, belirli Kavramlar bütünlükleri ve birlikleri içinde vaz edilir. Bu nedenle, sadece tasım rasyonel değil, rasyonel olan her şey bir tasımdır.*”⁷⁸ Kavram'ın edimselliği tasımdır. Özne olmak kavramı gereği edimsel olmayı gerektirdiğinden, tasımla kurulan tekillik, Kavram'ın özne olduğunu ortaya koyar. Özne olarak Kavram'ın edimselliği, Kavram'ın kendi (*selbst*) olma sürecidir.⁷⁹ “*Her şey bir tasımdır.*” *Her şey kavramdır, ve her şeyin belirli varlığı[dasein], her şeyin tümel doğasının tikellik yoluyla kendisine dışsal bir gerçeklik vermesi için, kavramın moment'lerinin ayrımıdır, ve, bu yolla, böylelikle olumsuz kendinde refleksiyon (réflexion-en-soi-négative) olarak, kendisini bir tekil yapar.*

birbirlerine ve onlarla oluşturulmuş olan birliğe, yani bütünün parçaları soktuğu ilişkiye ilgisiz ve kayıtsızdırlar. Parçalar bu ilişki yoluyla kurulan birlikleri dışında da kendilerinde var olurlar. Bütün-parça ilişkisinde bütünle varılmak istenen erek, parçaların dışına düşer ve onları ancak dışsal olarak belirleyebilir. Hegel'e göre, Kavram'ın edimselliğiyle kurulan birliği doğru bir şekilde ifade eden bütün-üye ilişkisidir. Kavram'ın tikel yönleri, yani Kavram'ın üyeleri, parçalar gibi gerçeklerdir, fakat onlar tüm gerçekliklerine – var olmalarına – Kavram'ın tikel yönleri olmaları bakımından sahiptirler. Yani, Kavram, üyelerin dışında durmaz; onların hepsinde, kendisini kendisi için görünüşe çıkararak, onları içsel olarak belirler. Bu nedenle, Kavram'ın, tikel yönlerini birbirleriyle dolayımli sokarak kurduğu ideal birliğe, erek dışsal olarak yüklenmez. Kavram kendi edimselliğinin ilkesini kendisinde taşıması ve ereğini kendinde içermesi bakımından, içsel erekselliktir.

⁷⁶ Hegelci düşüncede, Kavram'ın kendisine geri dönme süreci, Tin alanının kavramsal yapısını verir. Bu bakımdan, sonlu tinin Sonsuz Tin'e yükselmesi, Tin alanında, yani Tarih alanında gerçekleşir. Tarih tikel tinlerin, ait oldukları kavramlarına uygun bir tarzda, birbirleriyle ilişki içine girmeleriyle kurulan bütünsel birliklerinin, tinsel olarak daha yüksek birlikler tarafından korunarak ve saklanarak değillenmesi yoluyla aşılmasıyla, Sonsuz Tin'e yükselme ediminin bütünlüğüdür. Başka bir ifadeyle, kendisini doğa ve sonlu tin olarak ayrımlaştıran Sonsuz Tin'in, sonlu tinlerin sonlu tin ve doğa karşıtlığını uzlaştırarak ve aşarak kendisine yükselme sürecinin, yani Sonsuz Tin'in dolayımlanmış olarak kendisine geri dönme sürecinin bütünlüğüdür.

⁷⁷ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Kavram'ın edimselliğiyle ortaya çıkan tekil olanın kendisi değil, tekillik kavramıdır. Ayrıca bakınız, dipnot 54.

⁷⁸ **Mantık Bilimi**, sf. 664.

⁷⁹ Hegel, **Phénoménologie de l'Esprit**, ..., sf. 40.

*Ya da, tersine, edimsel olan, tikellik yoluyla, kendisini tümelliğe yükselten ve kendisini kendisiyle özdeş⁸⁰ kılan bir tekildir.*⁸¹

Hegel, kendisini kendi ötekisi olarak vaz edip, kendisini kendi ötekisiyle dolayimli kılan Kavram'ın bu edimselliğini, dolayimli olarak kendisine geri kıvrılmasını ya da bükülmesini (*réflexion-en-soi*)⁸², yani kendi olma sürecini, hakiki sonsuz olarak tanımlar.⁸³ Hakiki sonsuz, “*kendi ötekisinde kendisinde (beisich) olmaktan, ya da – onu süreç olarak ifade edersek – kendi ötekisinde kendisine gelmekten oluşur.*”⁸⁴ “*Sonsuz, (...) esasen, belirlenimlerinden sadece biri olmaya, yani sonlunun karşıtı, ve böylece kendisini sonlulardan biri olmaya çözdüğü, ve sonra bu ayrımını kendisinden kendisinin olumlu-luğuna yükselttiği ve bu dolayım yoluyla hakiki sonsuz olduğu süreçtir.*”⁸⁵

⁸⁰ Hegel'e göre, buradaki özdeşlik, bir şeyin bir şey olduğunu ya da daha açık bir ifadeyle A'nın A olduğunu bildiren, müdrikenin soyut veya biçimsel özdeşliği değildir. Bu soyut ve biçimsel özdeşlik, Kavram'ın edimselliğinin moment'lerinin her biri, dolaysızlıkları ve tek taraflılıkları itibarıyla alındıklarında, onlara uygulanabilir. Fakat Kavram'ın edimselliğinin bütünlüğü itibarıyla ele alındıklarında, Kavram ilk olarak kendisini kendisi olmayan, kendisinin ötekisi olarak vaz eder ve sonra kendisini kendi ötekisiyle dolayimli kılarak, dolaylanmış olarak kendisine geri döner. Kendisine geri dönmesi, yani kendisi olma sürecini ifade eden örtük kendisi ile belirtir kendisinin özdeşliği, hakiki ya da dolayimli özdeşliktir. Soyut ya da biçimsel özdeşlik, hakiki ya da dolayimli özdeşliğin bir moment'idir. Hegel'in burada bahsettiği özdeşlik, hakiki ya da dolayimli özdeşliktir.

⁸¹ **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 422.

⁸² Dolayimli olarak kendine geri kıvrılma ya da bükülme, yani dolayimli olarak *réflexion-en-soi* şu şekilde açıklanabilir: Hegel'de refleksiyon (dolayimli olarak *réflexion-en-soi*) birbirleriyle ilişkili olarak iki anlam içerir. Birincisi, kendi ötekisinden - ötekisinde - kendisine geri dönmesi, kıvrılması ya da bükülmesidir. Kavram kendisini, kendisi için, kendi ötekisi olarak görünüşe çıkarır. Kendisinde örtük olarak ne içeriyorsa, onu kendisi için görünür kılar. Bu bakımdan içsellik ve dışsallığın içerik bakımından farkı yoktur, sadece örtük olan belirtir hale gelmiştir, yani dışsallık vaz edilmiş içselliktir. Kavram'ın kendisini kendi ötekisi olarak görünüşe çıkarmasını, ayna metaforu üzerinden alacak olursak, Kavram öncelikle, kendisinin ne olduğunu görebilmek için kendisini aynaya yansıtır, daha sonra aynaya yansıttığı kendisine dair görüntüyü düşünce olarak içselleştirerek, görüntünün bilincine yansımaları sağlar (ayna metaforu tam olarak uygun değildir, çünkü Hegel için ne ayna gibi verili bir şey, ne de verili bir bilinç söz konusudur). Bu refleksiyonun ikinci anlamıdır: Kendi kendisini düşünmesi, kendisini düşünce olarak bilincin içeriği yapması. Böyle bir düşünme faaliyeti, soyut, boş ve dolaysız bir düşünme değildir. Kendisi olmayan olarak kendisini – tikel ve gerçek olan kendisini – düşüncesinin içeriği yaparak, onu ideal olana dönüştürür, böylelikle ilk dolaysız ideal birliğine dolaylanmış olarak geri kıvrılır ya da bükülür. Soyut ve belirlenimsiz düşünce – kendinde Kavram –, kendisini düşünen düşünce – dolaylı olarak kendisine geri dönmüş Kavram – haline gelir. Kavram'ın kendisine geri dönmesi, kıvrılması ya da bükülmesi, kendisi olmayan olarak kendisiyle dolayımlanmış kendisini düşünmeyi, kavramsal olarak vermektedir. Kavramsal olarak değil, kendisi itibarıyla aldığımızda, kendisiyle dolayımlanmış olarak kendisini düşünen düşünce (*noesis noeseos*), Hegel'in siteminde, Mutlak'ın nihai tanımıdır (**Ansiklopedi Mantığı**, sf. 622).

⁸³ Bu süreç, kavramsal olarak hakiki sonsuzu, yani hakiki sonsuzun kavramını verir.

⁸⁴ **Ansiklopedi Mantığı**, sf. 527.

⁸⁵ **Mantık Bilimi**, sf. 148.

Hakiki sonsuz, sonunun başlangıç ve başlangıcının son olduğu, çember olarak temsil edilir. O, sonlu olanın korunarak ve saklanarak iptal edilmesidir; yani, sonlunun kendi sonluluğunu aşmasıyla kendisine yükselmesini olanaklı kılan bütünlüktür. O, sonlu olanın ötekisi olarak onun karşı kutbu – öteki dünya – değil, kendi dolaylı bütünlüğünde sonlu olanı içeren, kendisini sonlu olan olarak vaz ederek sonlu olanda yaşayan ve sonluluğu değilleyerek onu – sonlu olanları – kendisine yükselten, onların kendi edimleriyle kendisine yükselmesini olanaklı kılan, böylelikle sonluluğu sonsuzlukla uzlaştıran bütünlüktür. Sonlu olma – sonluluk – hakiki sonsuzun kendi olma sürecinin bir moment'idir. Böylelikle Hegel, sonlu ile sonsuzun uzlaşım uzlaşmayacağı sorununu, kendi felsefesinin bütünü itibarıyla, yani kendi felsefesindeki bütünlük düşüncesiyle ve bütünlüğün kendi olma sürecinin rasyonel olması sebebiyle rasyonel bir zeminde çözer. Bu çözümde göstermeye çalıştığımız gibi, sonlu ne sonsuza çözümlü, sonsuzda yiter, ne de onun ötekisi, karşı kutbudur. Korunduğu ve saklandığı oranda, kendisini aşarak, aşılarak, sonsuza yükselir, yükseltilir. Hegel'e göre, Hegel'in kendi felsefesi hakiki sonsuzluk öğretisidir.

Hegel'in sonlu ile sonsuzun uzlaşabileceğine dair ortaya koyduğu çözümde açığa çıkan en temel sorun, Hegel her ne kadar sonluya içkin olduğunu belirtse de, sonlunun ereğinin (sonunun – *telos*'unun) kendi dışına düşmesidir. Bu bakımdan, sonlu olan, kendi olma sürecinde, ereğini kendi olma sürecinin sonuna göre, kendi sonluluğunda bulmaz, nihai ereği kendi sonluluğu bakımından kendi dışına düşer. Oysa Hegel'e göre, onun dışına düşüyormuş gibi gözükten erek, onda kendisini ifade eden, kendisini görünüşe çıkararak – Kavram'ın ya da Mutlak'ın – kendi olma sürecidir. Yani, sonlunun kendi olma süreci, Kavram'ın ya da Mutlak'ın kendi olma sürecinin bir moment'ine indirgenir. Dolayısıyla, sonlu, var olmasını – sonlu olmasını – kendisine borçlu olmadığından, onun sonu, ölümü⁸⁶ (*telos*'u) kendisi bakımından belirlenmez. Kendi anlamını ve kendisinin tüm değerini mantıksal olarak kendisini önceleyen ve sonralayan Kavram'da bulur. Sonlu olanlar, kendileri bakımından “*en yüksek durma noktası*”⁸⁷ değillerdir.

⁸⁶ Hegel'e göre, kötü ve hakiki sonsuzla ilişkili olarak, doğal ve tinsel olmak üzere iki tür ölüm vardır. Doğal ölüme göre, bir şey kendi olma sürecini tamamladıktan sonra, kendi benzerini vaz ederek sona erer ve kendi benzeri de aynı süreçten geçer. Benzerin vaz edilme süreci sona ermez; fakat sürekli olarak sonlu olan bir benzer söz konusudur. Bu, türün yaşamıdır. Oysa tinsel alanda sona eren, yani tinsel ölüme göre, kendi olma sürecini tamamlayan kendi benzerini vaz etmez. Kendisini tinsellik bakımından, yani kendisinin mutlak hakikati olarak Sonsuz'a yükselme bakımından, daha yüksek olanın ilkesine geçirir; daha yüksek olan tarafından korunarak ve saklanarak değillenir ve aşılır. Bu, tinsel yaşamıdır. Hiç kuşkusuz ki, Hegel'in düşüncesinde doğal ya da tinsel, özellikle tinsel sona erme, bu dolayım çok önemli bir rol oynar ve Hegel tarafından sisteminin bütününde, çok çeşitli alanları kapsayacak şekilde detaylı olarak incelenir. Fakat nihai olarak, sonlu olanların kendi olma süreçleri, Sonsuz'un kendi olma sürecinin moment'lerine indirgenir. Ayrıca bakınız, dipnot 76.

⁸⁷ **Mantık Bilimi**, sf. 580.

Hegel, sonluyu, Kavram'ın ya da Mutlak'ın kendi olma sürecinin bir moment'ine indirgemekle, sonlunun kendisini, sonlunun kendi olma sürecine değil, Kavram'ın ya da Mutlak'ın kendi olma sürecine ait kılar. Kavram ya da Mutlak, dolaysızlıklarında, yani sonluyu vaz etmeden önce, daha baştan, sonluyu aşılması gereken bir şey olarak içerir. Buna göre, Kavram ya da Mutlak, sonluyu aşılması gereken bir şey olarak vaz eder. Kavram ya da Mutlak, dolayımı olarak kendisine geri döndüğünde, yani dolayımı olarak kendisine geri kıvrıldığında ya da büküldüğünde, sonluyu koruyarak ve saklayarak iptal eder ve onu kendi ideal birliğine yükseltir. Kavram'ın ya da Mutlak'ın, sonluyu kendi ideal birliğine yükseltmesi, sonlunun aşılmasının gerçekleşmesini ifade eder. Oysa sonlunun bu şekilde aşılması, sonlunun – sonluluğun – kendi var olma tarzı içerisinde üstesinden gelindiği, aşıldığı anlamına gelmez ve böyle bir üstesinden gelme, sonluyu kendi var olma tarzında olduğu gibi bırakır. Sonlu, kendi var olma tarzında, sadece, Kavram'ın ya da Mutlak'ın kendisine geri dönmesine, kendi bilincine varmasına hizmet eden dolayım olarak ortaya çıkar. Benzer biçimde, Hegelci düşüncede, kötü sonsuz olarak tanımlanan sonsuz, daha baştan aşılması gereken bir şey, bir sorun olarak ortaya konur. Oysa çözüm olarak getirilen hakiki sonsuz, bu sorunu, kötü sonsuzun kendi var olma tarzı içinde çözemediğinden, çözümsüz bırakır. Hakiki sonsuz, çözümünü kendi ideal birliğinde arar.

Kaynakça

Beiser, Frederick C., **The Cambridge Companion To Hegel**, Cambridge University Press, 1993.

Guyer, Paul, **Kant**, Routledge, 2006.

Hegel, G.W.F., **Encyclopédie Des Sciences Philosophique I, La Science De La Logique**, Traduction Bernard Bourgeois, Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1994.

Hegel, G.W.F., **Estetik**, Cilt 1, Çevirenler: Taylan Altuğ ve Hakkı Hünler, Payel, 1994.

Hegel, G.W.F., **Phénoménologie de l'Esprit**, Traduction Jean-Pierre Lefebvre, Aubier, « Bibliothèque philosophique », 1991.

Hegel, G.W.F., **Science of Logic**, Translated by A.V. Miller, Humanity Books, 1969.

Hyppolite, Jean, **Genesis and Structure of Hegel's Phenomenology of Spirit**, Translated by Samuel Cherniak and John Heckman, Northwestern University Press, 1974.

Kant, Immanuel, **Critique of Pure Reason**, Translated and Edited by Paul Guyer and Allen W. Wood, Cambridge University Press, 1998.

Taylor, Charles, **Hegel**, Cambridge University Press, New York, 2005. Felsefe Arkivi, 37. Sayı, 2012/II, 43-51.